

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ  
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

\_\_\_\_\_ Ельвіра ЛУЗІК

« \_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2021 р

## ДИПЛОМНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ «БАКАЛАВР»

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»

**Тема: «Взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів»**

Виконавець: студент ПП-426 Безверхий Олександр Олегович

Керівник: д-р псих. н., професор Балахтар Валентина Візиторівна

Нормоконтролер: \_\_\_\_\_  
(підпис)

Тамара МИХЕСВА

Київ 2022

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій  
Кафедра педагогіки та психології професійної освіти  
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки  
Спеціальність 053 «Психологія»  
ОПП «Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Ельвіра ЛУЗІК

« » \_\_\_\_\_ 2022 р.

### **ЗАВДАННЯ**

#### **на виконання дипломної роботи**

Безверхого Олександра Олеговича

1. Тема дипломної роботи «Взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів» затверджена наказом ректора від 10.05.2022 №487/ст.
2. Термін виконання роботи: з 05.01.2022 до 24.05.2022 р.
3. Вихідні дані до роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до першого та другого розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків загальним обсягом 61 сторінка, з них обсяг основного тексту 41 сторінки, список використаних джерел нараховує 45 позицій.
4. Зміст пояснювальної записки: Вступ; Розділ 1. Теоретичні підходи до вивчення феному «самотність»; Висновки до першого розділу; Розділ 2. Емпіричне дослідження взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку; Висновки до другого розділу; Висновки; Список використаних джерел та літератури; Додатки
5. Перелік обов'язкового графічного матеріалу: дипломна робота містить 4 таблиці і 7 рисунків.

## 6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Опрацювання та реферування літератури з теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження	07.02.2022	05.01.2022
2.	Формулювання теми, мети, завдань дослідження. Написання вступу. Складання попереднього плану роботи. Узгодження з керівником	21.02.2022	14.01.2022
3.	Написання першого розділу. Подання керівникові на перевірку	04.04.2022	06.04.2022
4.	Написання другого розділу. Подання керівникові на перевірку	16.05.2022	02.05.2022
5.	Оформлення роботи. Подання керівникові на перевірку	20.05.2022	24.05.2022
6.	Попередній захист дипломної роботи	27.05.2022	27.05.2022
7.	Опрацювання зауважень і виправлення недоліків	03.06.2022	31.05.2022
8.	Подання остаточного варіанта роботи на кафедру для перевірки на академічну доброчесність	06.06.2022	
9.	Подання дипломної роботи на рецензування	07.06.2022	
10	Захист роботи	15-17.06.2022	

7. Дата видачі завдання: «07» лютого 2022 р.

Керівник дипломної роботи \_\_\_\_\_ Балахтар В.В

(підпис керівника)

(П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання \_\_\_\_\_ Безверхий О. О.

(підпис випусника)

(П.І.Б.)

## РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів» вміщує:

66 сторінок, 4 таблиці, 7 рисунків, 45 використаних джерел та літератури, 7 додатків.

**Об'єкт:** феномен переживання самотності студентами.

**Предмет:** взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів.

**Мета:** теоретично обґрунтувати та практично дослідити взаємозв'язок самотності з агресивністю у студентів.

**Завдання дослідження:**

– розглянути теоретичні аспекти вивчення почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку.

– емпірично дослідити взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів

розробити практичні рекомендації щодо зниження агресивності та почуття самотності у студентів.

**Методи дослідження:**

– *теоретичний аналіз* психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, а саме: розкриття поняття самотності, агресивності та взаємозв'язку їх проявів у студентів;

– *емпіричні:* психодіагностичні методики, що дозволили виявити рівень самотності та агресивності, взаємозв'язок самотності та агресивної поведінки у студентів (*тест А. Ассінгера* спрямований на оцінювання агресивності у стосунках; *шкала самотності* опитувальника, запропонованого Д. Расселом, Л. Попелу, М. Фергюсоном; методика «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова;

– *констатувальний експеримент;*

– *математично-статистичні методи* (пошук первинних статистик, дисперсійний аналіз та ін.). Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження реалізувалась з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

**Практичне значення** даного дослідження визначається тим, що отримані результати і висновки можуть використовуватися як психодіагностичні орієнтири в процесі розробки конкретних методичних рекомендацій щодо зниження агресивності та почуття самотності у студентів закладів вищої освіти.

**САМОТНІСТЬ, АГРЕСИВНІСТЬ У СТОСУНКАХ, ЕМПАТІЯ СУБ'ЄКТИВНЕ ВІДЧУТТЯ ЛЮДИНОЮ САМОТНОСТІ.**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ....	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ У ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ .....	11
1.1. Теоретичні підходи до вивчення феному «самотність» .....	11
1.2. Особливості впливу переживання почуття самотності на прояв агресивності в осіб студентського віку.....	20
Висновки до першого розділу.....	25
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ В ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ .....	26
2.1. Організаційно-методичний компонент проведення експериментального дослідження взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів.....	26
2.2. Аналіз отриманих результатів дослідження.....	28
2.3. Практичні рекомендації студентам щодо зниження рівня переживання самотності та агресивності.....	39
Висновки до другого розділу .....	42
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....	47
ДОДАТКИ.....	51

## ВСТУП

**Постановка проблеми та її актуальність.** Проблема самотності у складних умовах реального часу набуває особливої ваги. Оскільки термін «самотність» є достатньо широко і різноманітно вживаним у повсякденному житті і наукових джерелах. Кількість людей, які вважають себе самотніми і не знають як з цим явищем самотійно впоратися, з кожним роком зростає. Крім того, зменшується вік людей, які зазнають самотності, що є невід'ємною частиною життя кожної людини і питання постає лише в тому, як особистість переживає самотність та які соціально-психологічні чинники впливають на ступінь і глибину переживання. Розповсюдженню даного явища у суспільстві сприяють деформація міжособистісних відносин особистості, труднощі в її самореалізації, неможливості зайняти належне положення в цьому; обмеженість у розвитку, спроби втечі від соціальної активності. Відтак ускладнення процесу соціалізації особистості, обмеження у взаємодії та взаєминах зі світом, військовий стан в країні, інтенсивність розвитку соціальних процесів, перенасиченість інформаційного простору, залежність від думки оточуючих (вплив соціальних мереж) тощо, ось далеко неповний перелік негативних проявів самотності. Водночас, динамізм сучасного життя вимагає від особистості гнучкості, оперативності, толерантності, вміння вибудовувати власну життєву стратегію, адекватну цілям суспільства і власній самореалізації. Проте соціальна напруженість в країні, конфлікти, неповага до іншої людини, епідемія, війна можуть спричинювати і прояви агресії, яка виникає як з внутрішніх (особистісних), так і з зовнішніх (соціальних) чинників, і досить часто супроводжує самотність.

Почуття самотності та агресивність зумовлені кризовими реаліями сьогодення і розповсюджені серед усіх верств населення, в тому числі підлітків, молодих людей, людей зрілого та похилого віку. Агресивність формується переважно в процесі ранньої соціалізації в дитячому і студентському віці, і саме цей вік найбільш сприятливий для профілактики і корекції. Тому постає питання вивчення проблеми взаємозв'язку самотності та агресивної поведінки загалом та у студентів зокрема.

Зважаючи на те, що проблема самотності турбувала людства з давніх-давен, а даний феномен присутній у кожній людині, наявна значна кількість праць, в яких висвітлені різні його форми і ступінь прояву. Так, теоретичним і методологічним аспектам самотності присвячені праці К. Абульханової-Славської, К. Андерсона, С. Бакалдіна, С. Вербицької, Д. Гарбузова, О. Задорожньої, Д. Келлі, І. Слободчикова, Н. Романової, М. Румянцева, С. Трубнікової, Дж. Фладерса, Р. Шмельова, Дж. Янга, Є. Яхонтової та ін. У роботах самотність висвітлено у контексті спілкування (Н. Казарінова, Ж. Пузанова, А. Хараш та ін.), сімейних взаємин (Ю. Кошелева, О. Яхонтова та ін.), соціально-психологічних особливостей (С. Вербицька, С. Трубнікова та ін.), психологічних особливостей підліткового, юнацького та літнього віку (О. Коротеєва, С. Малишева, І. Слободчиков та ін.), результату розлучень і втрат (Г. Гурко та ін.), відсутності емоційного співпереживання (Є. Головаха, Б. Паригін та ін.), прояву самотності в екстремальних умовах (В. Лебедев та ін.), його інтерпретації та структурованості (О. Кузнецов, В. Лебедев та ін.).

Науковці досліджували переживання самотності сучасними юнаками, її позитивні прояви (Філіндаш, 2015); розглядали її як ресурс для розвитку особистості в юнацькому віці (Є. Неумова, 2007) та у 2012 році при дослідженні позитивного потенціалу самотності в юнацькому віці.

Дослідженню проблеми агресивності присвячено праці науковців І. Бринзи, І. Василенка, А. Ольшанникової та ін. (прояву емоційності), В. Вілюнас, Г. Костюка (емоційної регуляції поведінки), Н. Алікіна, Л. Семенюк, І. Фурманова (розвитку особистості) тощо.

Разом з тим, безпосередньо проблема взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів, незважаючи на її актуальність, не досліджувалась цілісно і не становила предмет спеціального вивчення дослідників.

**Мета дослідження:** теоретично обґрунтувати та практично дослідити взаємозв'язок самотності з агресивністю у студентів.

**Об'єкт дослідження:** феномен переживання самотності студентами.



**Предмет дослідження:** взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів.

**Завдання:**

- розглянути теоретичні аспекти вивчення почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку;
- емпірично дослідити взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів;
- розробити практичні рекомендації щодо зниження агресивності та почуття самотності у студентів.

**Організація та експериментальна база дослідження.** У дослідженні взяли участь 47 студентів закладів вищої освіти за освітнім рівнем бакалавра (здебільшого НАУ), які розподілялись залежно від курсу, статі, місця проживання. Відсотковий склад груп представлено згідно з логікою дослідження взаємозв'язку самотності з агресивністю у студентів та відповідає генеральній сукупності досліджуваних.

**Методи дослідження:**

- – *теоретичний аналіз* психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, а саме: розкриття поняття самотності, агресивності та взаємозв'язку їх проявів у студентів;
- – *емпіричні:* психодіагностичні методики, що дозволили виявити рівень самотності та агресивності, взаємозв'язок самотності та агресивної поведінки у студентів. Так, *тест А. Ассінгера* спрямований на оцінювання агресивності у стосунках. Дослідження рівня суб'єктивного відчуття людиною своєї самотності здійснювали за *шкалою самотності* опитувальника, запропонованого Д. Расселом, Л. Попелу, М. Фергюсоном (Колесник 2014). З метою виявлення рівня емпатійних тенденцій використовувалась методика «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова.
- – *констатувальний експеримент;*

— — *математично-статистичні методи (пошук первинних статистик, дисперсійний аналіз та ін.). Статистична обробка даних і графічна презентація результатів дослідження реалізувалась з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).*

**Практичне значення** даного дослідження визначається тим, що отримані результати і висновки можуть використовуватися як психодіагностичні орієнтири в процесі розробки конкретних методичних рекомендацій щодо зниження агресивності та почуття самотності у студентів закладів вищої освіти.

**Структуру дипломної роботи** обумовлює і визначає специфіка обраної теми, її актуальність, поставлена мета та основні завдання емпіричного дослідження. Робота містить вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел та літератури (45 найменувань, 6 з яких – іноземною мовою). Повний обсяг дипломної роботи – 66 сторінка, з них – 41 сторінка основного обсягу. Текст дипломної містить 4 таблиці, 7 рисунків і доповнений 7 додатками.

# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ В ОСІБ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

### 1.1. Теоретичні підходи до вивчення феному «самотність»

Феномен самотності науковці вивчали, починаючи з античних часів, і донині у межах філософської, соціальної, психологічної та ін. наук. Дефініцію поняття «самотність» трактують неоднозначно. Складність визначення терміна зумовлено тим, що самотність як соціально зумовлене явище не має чітко визначених критеріальних ознак та ускладнене факторами індивідуального відображення свідомістю переживань особистості.

У психологічному словнику самотність тлумачать як «один з психогенних факторів, що впливають на емоційний стан людини, що знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей» (Петровський & Ярошевський, 1990). Самотність є соціально-психологічним явищем, емоційним станом, зумовленим відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми або зі страхом їх втрати в результаті вимушеної або наявної психологічної причини соціальної ізоляції. У рамках цього трактування розрізняють два різні феномени: позитивна самотність – усамітненість і негативна – ізоляція. Однак найчастіше поняття самотності має саме негативні конотації. Виходячи з трактування поняття самотності, представленого в роботах науковців (Р. Вейс, О. Данчева, Т. Джонс, О. Долгінова, Ж. Пузанова, Дж. Зілбург, И. Кон, В. Лебедев, М. Літвак, Д. Майерс, С. Малишева, Б. Міюсковіч, К. Мустакас, І. Овчаренко, Е. Покровській, У. Садлер, Г. Салліван, Д. Фландерс, Ф. Фромм, Дж. Ховард, Р. Шагівалеева, Ю. Швалб та ін.), можна сказати, що всі визначення самотності можна розподілити на три групи в залежності від підходу.

Прихильники першого підходу розглядають самотність як певну соціальну ситуацію, що породжує певний емоційний стан. У цих визначеннях головним критерієм виступає ступінь ізольованості людини від соціуму (Рубинстайн К., Шейвер Ф. 1989).

Прибічники другого підходу розглядають самотність, в першу чергу, як психічний або емоційний стан. Тут також можна виділити кілька основних джерел самотності: 1) самотність – стан, що виникає у відповідь на депривацію особистісних потреб; 2) самотність – результат когнітивного дисонансу; в) самотність – результат особливостей особистості (Вейс, 1989; Перлман & Пепло, 1989; Петровський & Ярошевський, 1990).

У рамках функціонального підходу, самотність розглядають як механізм адаптації і регуляції (Майерс Д. 1999). Розглядаючи питання самотності у філософському лоні наук, Ф. Ніцше, Е. Фромм і І. Кант говорили про те, що самотність може походити від падіння моральних норм. Е. Фромм причиною самотності називав «культивування нерозумних потреб». Психологиня К. Хорні вважала самотність наслідком негативного прояву ідеології ринкових відносин, конкурентності людини з людиною. В. Франкл висував тезу, що людина потрапляє в стан самотності, втративши певні цінності і сенс життя. Д. Рисмен і О. Тоффлер бачили причину самотності в прискоренні темпу життя в умовах науково-технічної революції, коли людина залишається «одна в натовпі» (Нуреева Н. К. 2006).

Варто зазначити про відсутність єдиного підходу до інтерпретації поняття «самотність», що заважає точному діагностуванню даного феномену. Крім того, варто сказати і про ряд теоретичних моделей феномену самотності, а саме: неофрейдистська модель (психодинамічна – Г. Зілбург, Гаррі С. Салліван, Е. Фромм). Концептуальні засади пояснення самотності в психоаналізі трактуються за допомогою низинних імпульсів і накладання на них обмежень суспільством з метою їх трансформації в різні культурні форми – цінності, ідеали, смисли, норми тощо. Щоб уникнути надмірного тиску і тиску з боку громадських структур, людині не залишається нічого іншого, як

уникати суспільства собі подібних, тобто суспільство саме його змушує бути самотнім. Мета самотності – зберегти свою біологічну ідентичність. Таким чином, самотність представляється насильницьким механізмом, що запускається самим суспільством, особливо таким, яке пред'являє високі духовно-моральні вимоги людині. В уявленнях ж Е. Фромма, несвідоме в людині вже з самого початку соціальне і є продуктом суспільних відносин. Людина всіма пластами несвідомого скріплена з суспільством. Це запорука її здорового душевного розвитку і стабільної життєдіяльності. Саму суть людського буття становить «потреба людини вступати у взаємини і зв'язки з навколишнім світом, потреба, основне завдання якої полягає в тому, щоб уникати самотності» (Фромм, 1998). Таким чином, людина вже несвідомо, вважає Фромм, на рівні інстинктів і несвідомих установок, «норм» і образів прагне уникнути почуття самотності, що завдає їй психіці руйнівного впливу. Самотність базується на прихильності дитини до матері, що сприяє встановленню емоційних зв'язків і вчить тому, як контактувати з іншими. Відчуття самотності виникає в дитини внаслідок відсутності живого контакту із важливими особами (Sonderby, & Wagoner, 2013). Прихильники психоаналітичного напрямку, які опирались на появу патологічної поведінки в ранньому дитинстві, були попередниками підходу, що базувався на соціальних потребах, вони формували теоретичні та концептуальні знання щодо феномену самотності (Корчагіна, 2005, с. 196). Більш сучасне розуміння бачиться в роботі Мохаммадреги Ходжат, серед іншого, який підкреслює самотність як патологічний стан через розпад соціальних потреб у ранньому дитинстві та пізніх інтрапсихічних конфліктах (Hojat, & Alonzo, 1989).

Прихильники соціологічного підходу (К. Боумен, Д. Рисмен, Р. Слейтер) відповідальність за виникнення самотності покладається на суспільство, в якому відбуваються процеси, що ведуть до самотності. К. Боумен виділив фактори, що посилюють самотність в сучасному суспільстві: ослаблення зв'язків в первинній групі та збільшення сімейної і соціальної мобільності. Д. Рисмен стверджує, що одна з головних причин самотності – орієнтація на інших. Адже люди хочуть подібатися

іншим, постійно пристосовуються до обставин, йдуть від свого «я», що призводить до «синдрому стурбованості» і залежності особистості від уваги до неї (Перлман & Пепло, 1989).

Представники когнітивного підходу (Е. Літіція, Л. Пепло, У. Садлер) акцентують увагу на невідповідності соціального і індивідуального досвіду індивіда, розбіжності між бажаними та фактичними соціальними відносинами. На думку Л. Пепло, пізнання є фактором, який опосередковує зв'язок між недоліком соціальності і почуттям самотності (Пепло, 1989). Пізнання причин самотності може впливати на інтенсивність переживання і на сприйняття самої самотності. Причому самотність виникає в разі усвідомлення людиною розбіжностей між бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Когнітивні чинники у Пепло – це процеси, що відбуваються всередині індивіда, узгоджують свою діяльність з реальністю. Когнітивні процеси мають формуючий вплив на особливості переживання самотності (Peplau, & Perlman, 1982, с.187).

У рамках інтеракціоналістської моделі (Вейс, 1989) виокремлюють два стани, які люди схильні називати самотністю: соціальну самотність – недостатню інтеграцію в суспільство та емоційну самотність – відсутність надійного об'єкта прихильності. У деяких дослідженнях емпірично розрізняють також ситуативну самотність і самотність як стабільну особистісну характеристику, самотність у різних видах відносин тощо.

Прибічники екзистенціальної моделі (К. Мустакас і Б. Міюсковіч, І. Ялом) вважають, що всі люди самотні від початку до кінця і лише у різному ступені виявляють цю свою властивість. Ізолюваність, несумісність, некоммунікбельність, поряд з переживанням кінця власного існування – одвічні характеристики людського буття з екзистенціальної точки зору (Ялом, 1999). Самотність як психічне явище характерне, насамперед, для свідомості. На думку екзистенціалістів, самотність є «самосвідоме усвідомлення» власної ізоляції, воно внутрішньо притаманне людській психіці, тому подолати його неможливо. Самотність можна осмислити як частину своєї власної людської природи і примиритися з ним, але не позбутися. Тільки переживання

і пізнання своєї природи робить людину людиною. Екзистенційна самотність є внутрішньою і органічною реальністю людського життя, в якій виникає і біль, і тріумфальне творення, що виникають в періоди спустошення (Магдисюк Л. & Притка І., 2020, с.138). В ній людина повністю усвідомлює себе як ізольованого і самотнього індивідуума. Самотність в наслідок тривожності викликає відчуття відчуження від себе самого, своїх переживань, емоцій та почуттів (Weiss, Bowlby, & Parkes, 1973)

У межах гуманістичного підходу (А. Маслоу, Н. Бердяєв, Є. Трубецької, І. Ільїн), вивчаючи особливості самоактуалізованих особистостей, зазначають, що для них характерна потреба в самоті. Маслоу докладно описує зміст і сутність цієї потреби і визначає її як нормальну, абсолютно необхідну людині, що прагне до самопізнання, самовдосконалення і власної актуалізації. Люди, які мають потребу в самоактуалізації, потребують не тільки в самоті, а й на самоті. Звичайно, така самотність набуває позитивний, конструктивний для особистості план. Справжнє самопізнання неможливе поза самотністю. І тут важливим є характер переживання даного стану. Коли ми говоримо «позитивне» або «негативний» для особистості, то маємо на увазі те, як людина використовує самотність, який сенс надає своїм переживанням, що виносить з них. Варіант не розуміння себе іншими, тим більш значущими людьми, може мати полярно різне продовження. Одні хочуть бути зрозумілими і готові для цього щось робити, хоча можуть і не знати, що саме, інші доходять до відчаю в переживанні цієї незрозумілості і наполегливо стоять на своєму, не бажаючи щось змінювати в своїй презентації світу.

Представники феноменологічного підходу підкреслюють суттєвий розрив між «чистими» взірцями спілкування і міжособистісних відносин, властивими свідомості і реальним станом індивідуальної сітки спілкування. Цей розрив стає основною причиною виникнення почуття самотності. Людина прагне до «правильного» спілкування, тобто до такої його моделі, яка в даному суспільстві вважається ідеальною. Іншими словами, суспільство змушує індивіда діяти відповідно до своїх нормативних феноменологічних ідеалів, які можуть не збігатися з індивідуальними

особливостями, уявленнями, інтересами, бажаннями, прагненнями тощо. В результаті людина, розуміючи, що вона не така, «як треба більшості», тобто не така, як усі, починає переживати свою «відірваність від маси», певну відстороненість, «неправильність», несхожість на інших. Це завдає певні страждання і є змістовними стану самотності (Гасанова & Омарова, 2017).

Розглядаючи самотність як психічний феномен, більшість науковців підкреслюють його відмінності з такими поняттями, як «усамітнення», «ізоляція», «відчуження», «депресія», вважаючи, що самотність має якийсь специфічний внутрішній контекст. Ізоляцію розрізняють фізичну, емоційну та соціальну і вона більшою мірою пов'язана з вимушеним просторовим станом людини по відношенню до соціального оточення і є зовнішньо зумовленою ситуацією, а не внутрішнім психічним переживанням (Майерс, 1999). Ізоляція – це об'єктивна, зовнішньо зумовлена ситуація, а самотність – це суб'єктивне переживання. Ізоляція передбачає об'єкт, який людина добровільно або насильно виключає із свого життя: певна група людей, суспільство в цілому тощо (Коротеева, 2010). Фізична ізолюваність людини від суспільства – це ситуація, яку можна спостерігати та регулювати ззовні, а, отже, яку можна контролювати (Ващенко & Айвазян Л. Ю. 2012)

Усамітнення – це нормальний стан, який виникає в результаті відсутності когось або чогось та представляє собою єдиний варіант позитивного прояву самотності в житті людини. Цей стан є необхідною складовою самопізнання, самовизначення, реалізації свого творчого потенціалу та особистісного росту людини. Усамітнення конструктивно та позитивно впливає на психіку людини. Це добровільний відхід від контактів із оточуючими і можливість виходу індивіда із даної ситуації. Його відмінність від самотності пов'язана з позитивною емоційною оцінкою і є необхідною умовою нормального розвитку та існування особистості (О. Долгінова, Є. Рогова, Г. Тихонов, Г. Торо, С. Трубнікова та ін.). На думку Є. Заворотних, ізоляція та усамітнення складають тимчасову просторову невключеність особистості в соціум (вимушену або добровільну), а відчуження, аномію і депресію відносить до психічних



станів, які мають нормальний чи патологічний зміст. Самотність, як зазначає авторка становить суб'єктивне переживання, позиціонування особистістю себе на шкалі «я один – я не один», відносно незалежне від обсягу міжособистісних контактів, стану психічного здоров'я, переважаючого емоційного тону і визначається особистісними особливостями людини. Науковиця виділила чинники, які характеризують самотність – емоційна зрілість, суб'єктивний контроль, невротизація особистості, осмисленість життя.

Вивчаючи самотність в просторово-часових рамках, К. Голдберг зазначав, що «... самотність – це відмова від моменту сьогодення, від його можливостей і вимог. Втрата цього справжнього і призводить до порушеного погляду на час: відчуття того, що справжнє завмерло, воно нескінченно і не має майбутнього. Це порушене сприйняття часу послаблює здатність суб'єкта до міжособистісного спілкування, що ще більше посилює відчуття самотності» (Голдберг, 2001). Отже, самотність – це порушене сприйняття часу, внаслідок незадоволеної протягом тривалого часу потреби в турботі. До часових характеристик онтологічного порушення К. Голдберг відносив: провину (минуле), сором (справжнє), побоювання (майбутнє).

У працях С. Трубнікової презентовано самотність як психічний феномен, який являє собою переживання людиною суб'єктивної неможливості або небажання мати адекватний відгук і прийняття себе іншими людьми. Ці переживання можуть мати як негативне (відчуження), так і позитивне (вивільнення, усамітнення) суб'єктивне забарвлення. Також дослідниця запропонувала видову класифікацію самотності (відчужена самотність, самовідчужена самотність, усамітнення). Інтерпретація кожного виду зводилася до наступного (Трубникова С.Г. 1999).

Якщо в особистості переважає тенденція до відокремлення, відзначала С. Трубнікова, то наслідком буде відчуження людини від інших людей і переживатися стан відчуженої самотності. Проявляється даний стан самотності у формі збудливості, тривожності, циклотимності, низької емпатії, нездатності до співпраці у конфліктних

ситуаціях і схильності їх уникати, підозрливості і залежності людини у міжособистісних стосунках

Результатом надмірної ідентифікації людини з іншими людьми, є відчуження від власного «Я», неможливість особистісного відокремлення, що може переживатися як стан самовідчуженої самотності. Цей стан зумовлений відсутністю ідентифікації із самим собою і проявляється через підозрливості у міжособистісних стосунках, поєднанні суперечливих особистісних і поведінкових характеристик: супротив і пристосування у конфліктних ситуаціях, наявність всіх рівнів емпатії, збудливості, тривожності та емотивності характеру. Негативне переживання самотності (відчужена і самовідчужена) може бути трансформовано в її суб'єктивно позитивний вид – усамітнення засобами цілеспрямованої психокорекційної роботи, в якій за рахунок переструктурування свідомості, зміни переживаємого ставлення до себе і до світу, підвищення емпатії і актуалізації її поведінкових проявів формується психологічна стійкість особистості як динамічна рівновага суперечливих тенденцій ідентифікації і відокремлення.

Еріксон стверджує, що ідентичність індивіда ґрунтується на двох спостереженнях, які існують водночас: відчутті тотожності самому собі та неперервності свого існування в часі і просторі, а також того факту, що твоя ідентичність визнається іншими (Токарева, & Шамне, 2013, с. 283). У період юнацтва молоді люди зустрічаються з кризою сенсу життя, яка зумовлює: власного місця у системі соціальних стосунків; критичне сприймання спільного із дорослими життєвого простору; прагнення до самовизначення (професійного, особистісного, індивідуального) та самореалізації; актуалізацію потреби у самоповазі; юнацький максималізм (Еріксон, 2006 с. 342)

Таким чином, аналіз різних підходів (психодинамічного, когнітивістського, соціологічного, гуманістичного, феноменологічного та ін.) щодо вивчення самотності як феномену показав відсутність єдиного підходу до його трактування. Науковці, які працюють у межах даних підходів, зосереджують увагу на різних аспектах самотності

особистості: певній соціальній ситуації, що породжує певний емоційний стан; психічному або емоційному стані та як механізми адаптації і регуляції.

Розглядаючи самотність як психічний феномен, більшість науковців підкреслюють його відмінності з такими поняттями, як «усамітнення», «ізоляція», «відчуження», «депресія», вважаючи, що самотність має якийсь специфічний внутрішній контекст. З одного боку самотність розглядають як негативне явище, що визначає деструктивний вплив самотності на психіку людини, а з іншого боку – як суб'єктивне переживання, яке зумовлює різні позитивні або негативні почуття та емоції. Серед форм суб'єктивного переживання людиною самотності варто назвати: неусвідомлення, часткове усвідомлення, викривлене усвідомлення. Здебільшого переживання самотності зумовлено наявністю певних особистісних особливостей: емоційна нестійкість, сором'язливість, низька самооцінка, інтроверсія, емоційна зрілість, суб'єктивний контроль, невротизація особистості, агресивність, усвідомлення життя тощо.

## **1.2. Соціально-психологічні фактори впливу на переживання самотності і прояв агресивності в осіб студентського віку**

Феномен самотності полягає в тому, що почуття самотності сприймається як гостро суб'єктивне, суто індивідуальне і часто унікальне переживання. Специфічне почуття повної заглибленості в самого себе – одна з найбільш характерних рис самотності. Самотність особистості розглядається як реалізація принципу замкнутого антропологічного універсуму, згідно з яким внутрішня ізолюваність людини є основою будь-якого індивідуального буття. Тому людина вибирає самотність, якщо не знаходить емоційного відгуку в спілкуванні з іншими людьми. Прояв самотності може перебувати і всередині людини, і відбиватися на зовнішньому світі. Це схоже на прояв агресивності, яка може бути спрямована і на інших людей, і на саму людину. Бажаний спосіб реагування людини на самотність – депресія чи агресія – залежить від того, як

людина пояснює свою власну самотність. При внутрішньому локусі контролю частіше виникає депресія, а при зовнішньому – агресія.

Основні процеси самосвідомості в юнацькому періоді тісно пов'язані з переживанням самотності (Неумоева, 2004). Це має вплив на формування у особи ставлення до себе (емоційні прояви самотності), уявлення про себе, як особистість (когнітивні прояви самотності), на особливості характеру і вибір моделей поведінки (поведінкові прояви самотності). Як зазначає Неумоева, особа, що переживає самотність, вбачає невідповідність між собою в даний момент і тим образом, якому хоче відповідати. В цьому, на її думку, полягає позитивний ефект даного феномену, оскільки усвідомлюючи невідповідність, особа починає мобілізувати сили для саморозвитку. Позитивним можна назвати й те, що самотність може слугувати індикатором незадовільної життєвої ситуації, що склалась. Цим самим спонукаючи людину до змін і розвитку свого внутрішнього потенціалу. У контексті юнацтва, самотність може бути пов'язана із такими подіями життя, як: переїзд з батьківського дому, збільшення контексту соціальних відносин, потреба у пануванні майбутнього, побудова інтимних особистісних стосунків. На основі типології, розробленої Неумоевою, юнацька самотність визначалась як «інтернально позитивний» процес: «...юнак, на відміну від підлітка, починає розуміти або інтуїтивно вгадує значущу позитивну роль самотності в становленні своєї особистості і може свідомо вибирати самотність» (Неумоева, 2004). Позитивне ставлення юнацтва до самотності має конструктивний зміст та вмотивованість. Оскільки це дає можливість вільно розпоряджатись своїми інтересами, вподобаннями і потребами. В такому стані усамітнення відкривається як можливість до самодослідження і самовизначення

Якщо молода людина переживає кризу самооцінки, що виявляється в підвищеній критичності людини по відношенню до себе і невдоволенням собою, то пізніше вона шукає і знаходить в собі різні недоліки, негативні якості, що потім проєктується на інших, викликаючи у них подібне негативне ставлення до себе. В такому випадку рівень агресивності людини може підвищуватися. Виходячи з вищесказаного, можемо

зробити висновок, що почуття самотності є певним поштовхом до прояву агресивної поведінки.

Самотність не можна прирівнювати тільки до замкнутості, так як замкнутість більшою мірою пов'язана з фізичної, просторової і тимчасової спрямованості людини по відношенню до соціального оточення. Воно є зовні обумовлено ситуацією, а не внутрішнім психічним переживанням. Зарубіжний педагог-психолог Роберт Вейс приходить до висновку, що «самотність проявляється в результаті недостатності соціальної взаємодії індивідів».

Дійсно, всі емоції, пережиті людиною, відображаються в її свідомості і, стикаючись з труднощами, призводять до збоїв в адекватному усвідомленні обставин. Це веде до почуття відчаю, депресії, а звідси – до самотності. В цілому можна відзначити, що самотність – це стан людини, який супроводжується різкою зміною настрою, внаслідок усвідомлення своєї відстороненості і відчуженості. Відстороненість людини від оточуючих може бути наслідком дійсної відсутності спілкування або ж викликана незадоволеністю соціальними контактами. «Відчуваючи себе самотньою, людина іноді бажає помститися оточуючим за свій стан, а реалізує вона це в прояві агресії».

Агресія, агресивність, агресивна поведінка – це проблеми нашого суспільства, причому активний прояв спостерігається серед студентів, і необхідно відзначити той факт, що число школярів з даними відхиленнями зростає. Це очевидно за зовнішніми проявами агресивності. Однак чи можна судити про агресивність лише по її зовнішніми проявами. Педагоги-психологи справедливо відзначають: «про агресивність не можна судити лише по її зовнішнім проявам, необхідно знати її мотиви і супутні переживання». Проблема агресії присвячені дослідження В. Зінченко, Н. Левітова, Б. Мещерякова, А. Реана, Т. Румянцевої. Вони розглядають агресію як результат певної поведінки, що має негативні моральні, правові, емоційні аспекти.

Стан агресії визначає емоційну сторону особистості, а агресивність розуміється як властивість людини. Такі психологи, як Л. Берковіц, Р. Берон, Дж. Доллард, Н.

Зильманн, К. Лоренц, Р. Міллер, З. Фрейд, описують агресію як поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка має всі підстави уникати подібного з собою звернення. Таким чином, «агресія – це свого роду захисна реакція людей, але, на жаль, багато хто не замислюється про наслідки агресивної поведінки, і про те, якої шкоди вона може принести людині як особистості».

Одним з основних соціально-психологічних чинників, що впливають на розвиток агресивності у студента, виступають різні сімейні проблеми, такі як конфліктність в сім'ї, недостатня близькість між батьками і студентом, агресивність батька по відношенню до матері, на що наголошує у своїх дослідженнях Є. Змановська. Вона зазначає, що відмова виконувати вимоги старших, відсутність друзів, ігнорування соціальних правил і моральних норм, груба поведінка, виштовхує студента з соціуму, що оточує його, утворюючи дефіцит спілкування, який студент намагається заповнити у спілкуванні з собі подібними. Але оскільки у таких студентів немає досвіду у вибудовуванні близьких стосунків на емоційному рівні, потреба в спілкуванні задовольняється частково і студент переживає гостре почуття самотності як у сім'ї, так і серед однолітків. На тлі такого стану виникає почуття тривожності, яке так само як сором'язливість та агресія формуються спочатку в родині, в дитячо-батьківських стосунках. Це сім'ї, в яких батьки байдуже ставляться до успіхів дитини спочатку в дитячому садку, потім в школі, приділяють мало уваги і не займаються вихованням дитини.

Тривожність нерідко супроводжується страхами. На виникнення страхів впливають, у першу чергу, різні сімейні конфлікти. Тривожність і страхи, які сформувалися на основі сімейних стосунків, надалі можуть трансформуватися у різні фобії. Зазвичай до фобій схильні студенти з низькою самооцінкою, з неадекватно завищеною самооцінкою, хворобливо амбітні, з низьким рівнем самоконтролю, інфантильні. Студент може стати ізгоем у своїй групі.

Більшість позитивних якостей характеру людини зникають і переростають в негативізм, тривогу, страх, озлобленість, недовіру. Тим самим руйнуються соціальні

зв'язки з суспільством. Аналіз дослідження проблеми показав, що агресивність як властивість особистості не завжди є причиною агресивних вчинків. І не за кожною агресивною дією людини насправді стоїть агресивність. Виходить, що прояв або не прояв агресивності в різних актах поведінки, яка витікає з цієї агресії є ситуаційним фактором.

В результаті, самотність вимагає усамітнення, але людина не в змозі випасти з соціуму, представленого також в інтернет-мережах. При взаємодії соціуму з індивідом виникає негативна реакція, як страх, уникнення чи агресія. Агресія як реакція, навіть на допомогу від найближчого соціального оточення, обґрунтовується потребою людини в самоті для рефлексії.

Агресія в період переживання самотності у індивіда може проявлятися при різноманітних обставинах і залежить від походження почуття самотності. При розгляді феноменологічного підходу, в якому індивід усвідомлює або відчуває свою несхожість з соціумом і занурюється в самотність, агресія проявляється на пропозиції допомоги від найближчого оточення. Дана реакція пояснюється тим, що при усвідомленні власної відмінності від соціуму індивід не бачить жодної можливої допомоги від оточення. При цьому, якщо розрив між індивідом і найближчим соціальним оточення дійсно обґрунтований, то при наданні допомоги оточення може тільки посилити почуття самотності, а значить і агресії на можливість взаємодії. Демонстрація агресивної поведінки буде залежати від ступеня агресивності і від факторів, що впливають на емоційний стан людини.

Таким чином, не має єдиної причини прояву агресії, а існує сукупність всіх факторів, що впливають на особистість. Тому важливою умовою реалізації агресивності є неадекватне сприйняття дійсності. Причини агресії і самотності схожі, тому простежується взаємозв'язок між цими почуттями.

## Висновки до першого розділу

Теоретичний аналіз підходів щодо вивчення самотності як соціально-психологічного феномену показав відсутність єдиного підходу до його трактування. Науковці, які працюють у межах даних підходів, зосереджують увагу на різних аспектах самотності особистості: певній соціальній ситуації, що породжує певний емоційний стан; психічному або емоційному стані та як механізмі адаптації і регуляції.

Висвітлено самотність як: психічний феномен, соціально-психологічне явище, емоційний стан, як механізм адаптації і регуляції, порушене сприйняття часу, а також в разі усвідомлення людиною розбіжностей між бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. При цьому більшість науковців підкреслюють його відмінності з такими поняттями, як «усамітнення», «ізоляція», «відчуження», «депресія», вважаючи, що самотність має якийсь специфічний внутрішній контекст

Визначено соціально-психологічні фактори впливу на переживання самотності і прояв агресивності в осіб студентського віку: емоції, пережиті людиною, відображаються в її свідомості; різкі зміни настрою; різні сімейні проблеми (конфліктність в сім'ї, недостатня близькість між батьками і студентом, агресивність батька по відношенню до матері) та ін. Агресивність як властивість особистості не завжди є причиною агресивних вчинків. Демонстрація агресивної поведінки буде залежати від ступеня агресивності і від факторів, що впливають на емоційний стан людини. Немає єдиної причини прояву агресії. Умовою реалізації агресивності є неадекватне сприйняття дійсності.



## РОЗДІЛ 2

# ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЯВЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПОЧУТТЯ САМОТНОСТІ З АГРЕСИВНІСТЮ У ДІТЕЙ СТУДЕНТСЬКОГО ВІКУ

### 2.1. Організаційно-методичний компонент проведення емпіричного дослідження взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів

Теоретичний аналіз наукової літератури щодо феномену самотності дозволив припустити, що наразі існує взаємозв'язок почуття самотності з агресивністю у студентів. Саме тому феномен переживання самотності з агресивністю є актуальною темою для подальших досліджень, що сприятиме розширенню частки просвітницької діяльності та зниженню рівня переживання самотності та агресивності у студентів.

З метою визначення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів НАУ нами було проведено емпіричне дослідження, яке здійснювалося нами в три етапи: а) *перший етап* був спрямований на вивчення й теоретичний аналіз підходів до вивчення феномену «самотність», виявлення соціально-психологічних факторів впливу на переживання самотності і прояв агресивності в осіб студентського віку, визначення стану самотності й агресивності в студентів та аналіз і підбір методології дослідження. На *другому етапі* визначалися й уточнювалися емпіричні референти самотності студентів, розроблявся методичний інструментарій, підбирались методики.

*Третій етап* – власне емпіричний – передбачав визначення, по-перше, діагностику рівня самотності й агресивності експериментальної групи; по-друге, виявлення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів.

У дослідженні взяли участь 47 осіб, яких було розподілені (Дод. А) за статтю, курсом навчання, місцем проживання (табл. 2.2.1)

**Розподіл досліджуваних фахівців залежно  
від статі, курсу навчання, місця проживання**

Група досліджуваних	Кількість осіб	Валідний процент
<b>курс</b>		
1 курс	6	12,8
2 курс	4	8,5
3 курс	31	66,0
4 курс	6	12,8
<b>стать</b>		
чоловіки	13	27,7
жінки	34	72,3
<b>місце проживання</b>		
місто	18	38,3
село	29	61,7

З табл. 2.2.1 видно, що, вибірку склали 27,7% чоловіків і 72,3 жінок, що відповідає відсотковому складу генеральної сукупності досліджуваних студентів; 38,3% яких проживають у місті, а 61,7% - у сільській місцевості, навчаються на першому (12,8%), другому (8,5%), третьому (66%) і четвертому (12,8%) курсах закладів вищої освіти.

З метою виявлення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів нами було використано ряд таких методик:

1) *шкала самотності* опитувальника, запропонованого Д. Расселом, Л. Попелу, М. Фергюсоном (Колесник, 2014) дозволила визначити рівень суб'єктивного відчуття людиною своєї самотності;

2) тест А. Ассінгера, дозволив здійснити оцінювання агресивності у стосунках (Методичний посібник для фахівців..., 2020).

3) методика «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова.

Використання шкали самотності опитувальника, запропонованого Д. Расселом, Л. Попелу, М. Фергюсоном дозволило визначити рівень суб'єктивного відчуття людиною своєї самотності. Стан самотності може бути пов'язаний з тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою. Необхідно розрізняти самотність як стан вимушеної ізоляції і як прагнення до самотності, потреба в ньому. Досліджуваним пропонується розглянути 20 тверджень послідовно і оцінити з точки зору частоти їх прояву протягом життя за допомогою чотирьох варіантів відповідей: «часто», «іноді», «рідко», «ніколи». Бланк опитувальника показано у Додатку А.

**Тест А. Ассінгера** «Оцінювання агресивності у стосунках» дозволив оцінити рівень схильності до агресивності, визначити чи достатньо коректна людина до оточення, а також наскільки легко з нею спілкуватися. Тест призначений для діагностики загального рівня агресивності особистості і спрямованості агресії, рівня коректності при соціальних контактах. Бланк опитувальника показано у Додатку Б.

**Методика «Діагностика рівня емпатії» І. Юсупова** уможливила визначити схильність до емоційної чуйності до переживань інших людей. Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи (погоджуючись чи ні) на кожне з 36 тверджень, оцінювати відповіді наступним чином: при відповіді: «не знаю» - 0 балів, «ні, ніколи» - 1, «іноді» - 2, « часто »- 3, « майже завжди »- 4 і при відповіді: « так, завжди »- 5 балів Бланк опитувальника показано у Додатку В.

## **2.2. Аналіз отриманих результатів дослідження**

За результатами проведеного дослідження виявлено високий рівень самотності як загалом, так і за кожним показником зокрема.

Так, за шкалою самотності опитувальника, запропонованого Д. Расселом, Л. Попелу, М. Фергюсоном (Додаток А) визначено у третій частини (34%) досліджуваних високий рівень суб'єктивного відчуття людиною своєї самотності

(Додаток Г). У більше ніж половини досліджуваних встановлено середній рівень самотності (табл. 2.2.1)

Таблиця 2.2.1

**Розподіл досліджуваних осіб за рівнями самотності**

Рівні самотності	Кількість досліджуваних, у %
низький	4,3
середній	61,7
високий	34,1

З табл. 2.2.1 видно, що більше ніж половину досліджуваних студентів характеризує середній рівень самотності, третю частину – високий рівень. При цьому високий рівень характеризується недостатнім самоконтролем, невпевненістю в собі, залежністю від зовнішніх обставин та оцінок. Причому самотність зростає зі збільшенням тривалості навчання.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо самотності залежно від курсу навчання (рис. 2.2.1), статі і місця проживання (рис.2.2.2). Так, самотність зростає у студентів від першого курсу (2,0 бали у середньому) до четвертого і сягає у середньому 2,7 бали ( $p \leq 0,01$ ) (Додаток Г)..

Причому показники самотності вищі у хлопців порівняно із дівчатами. Крім того, показники самотності містян вищі за показники самотності студентів, які проживають у сільській місцевості.

Можемо припустити, що хлопцям важливо відчувати себе частиною референтної групи, а в даних умовах це зробити досить складно.

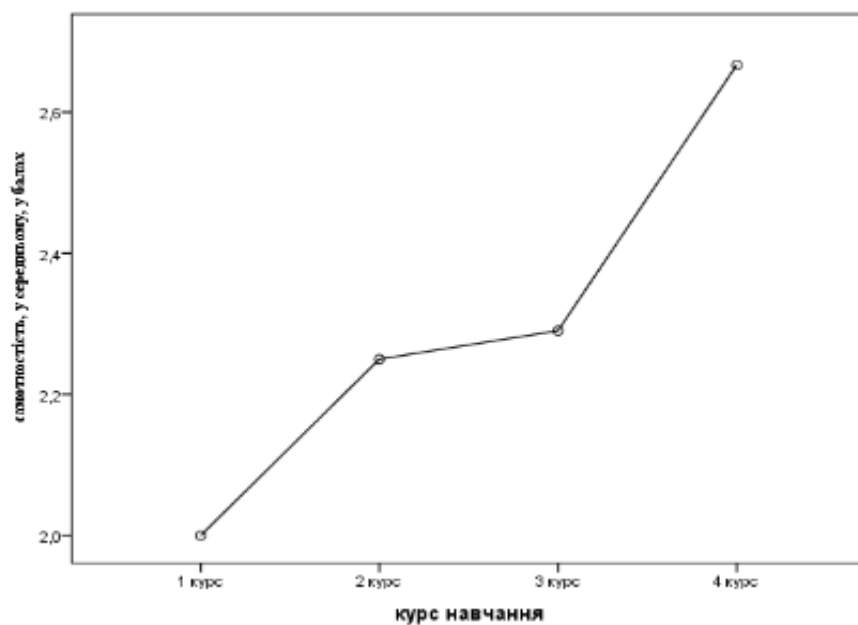


Рис. 2.2.1. Самотність студентів залежно від курсу навчання

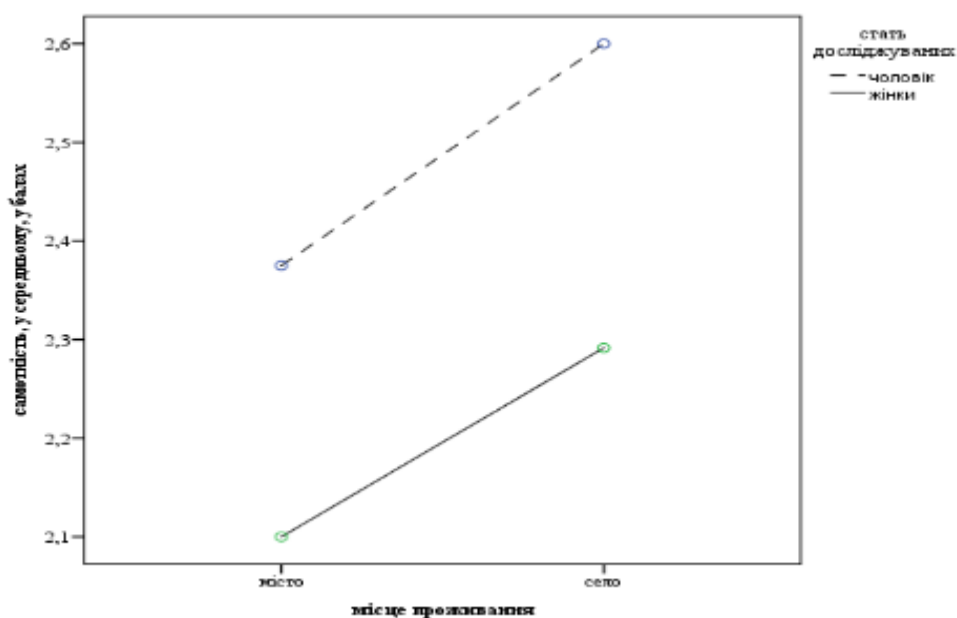


Рис. 2.2.2. Самотність студентів залежно від статі і місця проживання

Варто відзначити, що відповіді опитуваних відрізняються за вибором стилів поведінки у конфлікті. Боротьба чи суперництво притаманна тільки для хлопців (70%), співробітництво – тільки для дівчат (40%), компроміс – порівну (однакова кількість –

по 20%), уникання спостерігається з більшою ймовірністю серед дівчат (10% хлопців та 20% дівчат), і пристосування характерне також тільки для дівчат (20%).

Це значить, що жінки мають більший вибір щодо стилю поведінки при вирішенні конфлікту та відрізняються більшою непередбачуваністю, при цьому їх вибір має переважно позитивний характер для загального фону вирішення суперечливої ситуації.

Хлопці ж переважно обирають суперництво, вони хочуть довести власну самостійність та застосовують силу (навіть фізичну) при вирішенні будь-яких суперечностей, щоб самоствердитися. І навіть у випадку з рідними вони часто «спалахують» гнівом та гостро реагують на конфліктні ситуації, щоб отримати змогу продемонструвати власну силу, міць і перевірити власний вплив на оточуючих. Часто такий вибір стилю поведінки у конфлікті сполучається із агресивністю та конфліктністю характеру дорослого, що дозволяє більш детально розглянути його особистість, приділяючи увагу не тимчасовому виробу стилю поведінки у конкретній ситуації, а охопленню всіх сторін її життєдіяльності.

Переважаюча більшість хлопців демонструє показник негативної агресивності суб'єкта (80%) і конфліктності (20%). Для дівчат характерне переважання показника конфліктності (50%), позитивної агресивності (40%) та негативної агресивності (20%).

Варто зазначити, що в опитуваних проявляється як позитивна, так і негативна агресивність та конфліктність. При цьому показник негативної агресивності переважає у хлопців (на 60% більше, ніж серед дівчат). А конфліктність більше притаманна для дівчат (переважання на 30%). При цьому позитивна агресивність проявляється тільки у дівчат (40%). Отже, агресивність та конфліктність притаманні для всіх опитуваних із значним переважанням негативних показників саме серед хлопців.

Відповідно до припущення про те, що відчуття самотності є поліфакторним феноменом, в якому одним із детермінант виступає агресивність. Нами був виявлений характер системи ставлень студента до соціального оточення та до себе. А також визначена тенденція взаємозв'язку ставлення студента до самого себе з його ставленням до інших та ставлення інших людей до студента.

Оцінювання агресивності за методикою Ассінгера дозволило виявити, 29,8% мають низький рівень агресивності, 59,0% мають середній рівень, 11,2% – високий. Кількісні показники отриманих результатів подано в таблиці 2.2.2 (Додаток Ж).

Таблиця 2.2.2.

### Розподіл досліджуваних осіб за рівнями агресивності

Рівні агресивності	Кількість досліджуваних, у %
низький	29,8
середній	66,0
високий	4,3

Як видно з табл. 2.2.2., високий рівень агресивності виявили 4,3% досліджуваних, що свідчить про нерідкий прояв невірноваженості та жорстокості до інших. Такі студенти сподіваються здобути керівні «верхи», розраховуючи на власні методи, досягти успіху, жертвуючи інтересами оточення, не звертаючи увагу на неприязність однокурсників, достатньо мстиві. Середній рівень агресивності виявлено у більше ніж половини досліджуваних, що свідчить про помірну агресивність, але досить успішне просування життєвим шляхом, оскільки такі студенти мають достатньо здорового честолюбства та самовпевненості.

Низький рівень агресивності виявлено у третини досліджуваних (29,8%). Ці студенти характеризуються миролюбністю, зумовленою недостатньою впевненістю у власній силі і можливостях. Це зовсім не означає, що вони як травинка гнуться під буд-яким вітерцем. І все ж більше рішучості їм не завадить.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо агресивності студентів залежно від статі і місця проживання (рис. 2.2.3,  $p \leq 0,01$ ). Чоловіків у місті (у середньому 39,5 бали) характеризують не значною мірою нижчі у середньому 37,76 бали).

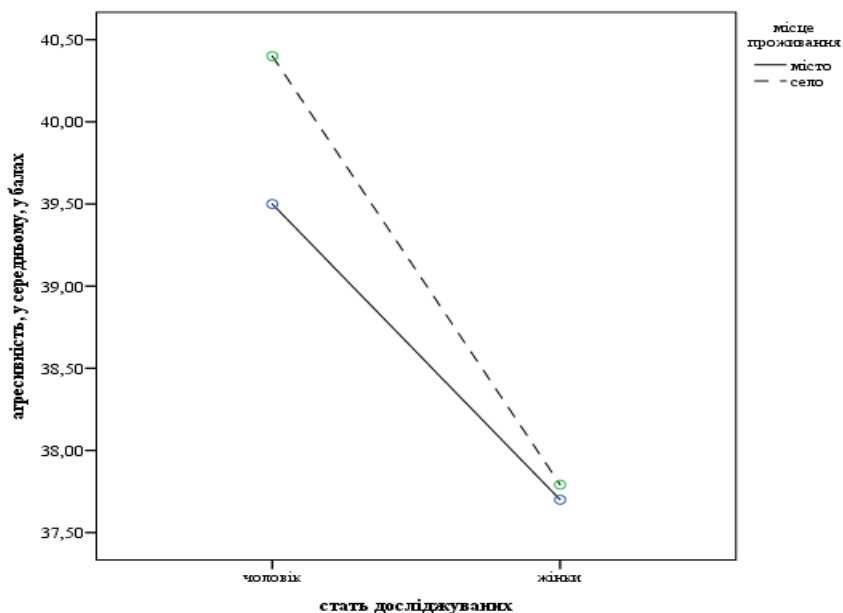


Рис. 2.2.3. Агресивність студентів залежно від статі і місця проживання

Ми припускались думки, що ймовірно, прояв агресивності зумовлений нездатністю проявляти емпатія. З цією метою ми прагнули дослідити особливості емпатії як здатності проявляти емоційну чуйність до переживань клієнтів, оточуючих, однокурсників (табл. 2.2.3).

Як видно з табл. 2.2.3, емпатія у значної кількості студентів розвинута на середньому рівні. Високий рівень виявлено у п'ятій частини досліджуваних осіб (21,7%), середній – у 61,3%, низький – у 17,0% осіб.



**Розподіл досліджуваних студентів за рівнями емпатії**

Рівні емпатії	Рівні емпатії (кількість досліджуваних, у %)		
	низький	середній	високий
до дітей	19,2	77,0	3,9
до людей похилого віку	19,2	78,0	2,9
до незнайомих або малознайомих людей	81,0	17,0	2,0
до батьків	25,6	69,0	5,5
до тварин	25,6	70,0	4,5
до героїв художніх творів	82	12	6
Загальний рівень емпатії	17,0	61,3	21,7

Це свідчить про те, що більша частина досліджуваних здатна до співпереживання і співчуття у процесі взаємодії з оточуючими. При цьому, у більшості осіб з середнім рівнем емпатії, студенти виявляють середній рівень емпатії до дітей (77%), до людей похилого віку (78%), батьків (69%), тварин (70%) ( $p \leq 0,01$ ). У студентів з низьким рівнем найменш виражена емпатія до героїв художніх творів (82%) і до незнайомих або малознайомих людей (81%) ( $p \leq 0,01$ ).

Другий етап нашого дослідження передбачав встановлення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку.

За результатами дисперсійного аналізу констатовано статистично значущий прямий зв'язок між самотністю і агресивністю. Так, найвищими показниками самотності (3,65 бали у середньому) характеризуються студенти з високим рівнем агресивності; дещо менші показники самотності (2,62 у середньому) виявлені у студентів із середнім рівнем агресивності ( $p \leq 0,01$ ). Натомість в осіб з низьким рівнем

агресивності показники самотності найменші і складають 2,1 бали у середньому ( $p \leq 0,01$ ) (рис. 2.2.4).

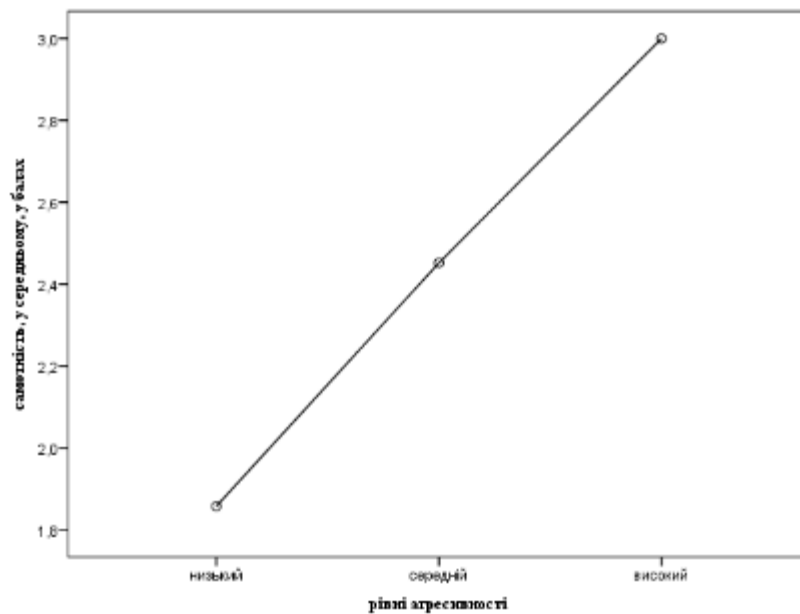


Рис. 2.2.3. Особливості взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку

Такі результати свідчать про те, що самотність студентів спричинює схильність до агресивних думок, мстивих планів, фантазій, інтерпретації ворожої поведінки як ворожої (когнітивний рівень), підвищує здатність до агресивних дій, спрямованих на досягнення мети (поведінковий рівень). Крім того, саме самотність актуалізує потребу в переживанні, обдумуванні й здійсненні агресивних дій, спонуканні до вербальної, фізичної, непрямой агресії (спонукальний рівень), а також спрямовує активність особистості на контроль над своїми агресивними емоціями, думками, настановами та реакціями (контрольно-регулюючий рівень)

Встановлено аналогічні статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з агресивністю залежно від статі, місця проживання ( $p \leq 0,01$ ). Крім того, за результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності

взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку залежно від курсу навчання.

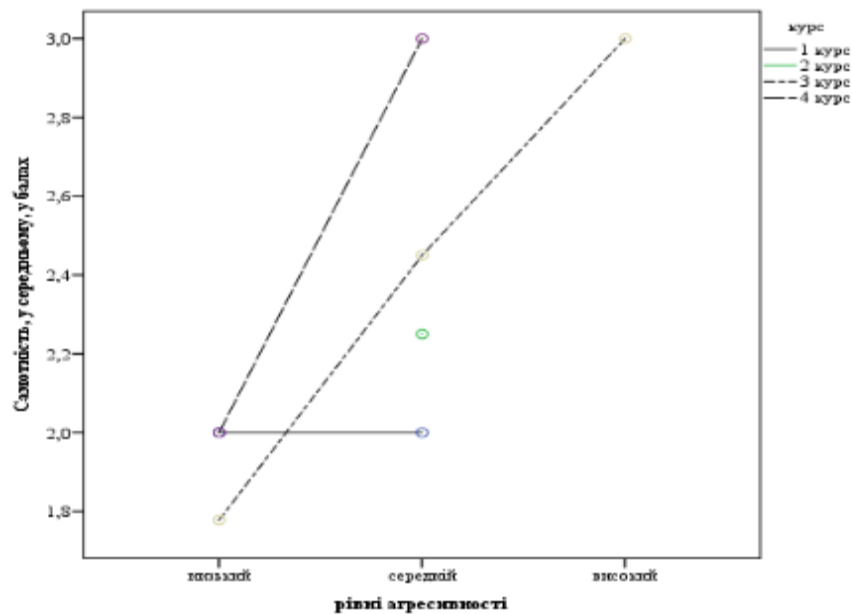


Рис. 2.2.5. Особливості взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку залежно від курсу навчання

З рис. 2.2.5 видно, що самотність студентів першого курсу не залежить від рівня агресивності, оскільки її рівень є достатньо низьким і супроводжується недостатньою впевненістю у власній силі і можливостях. Щодо студентів 2 курсу, то вибірка була не значною і побачити суттєві відмінності було складно, проте студенти 3 і 4 курсів показали показники, які свідчать про прямий зв'язок самотності і здатності проявляти агресивність. Так, чим менш самотня особистість, тим менше у неї можливостей і сили проявляти агресивність. Вищий рівень самотності сприяє обдумуванню, осмисленню власної поведінки і прояв середнього рівня агресивності сприяє успішній реалізації, достатності честолюбства і самовпевненості у досягненні власних цілей. Найбільш складним самотність є для студентів 4 курсу, оскільки спричинює агресивність, невірноваженість та жорстокість до інших. Самовпевненість у власних методах,

досягненні успіху не завжди сприяють зростанню особистості, а інколи і сильно ускладнюють здатність самореалізації, саморозвитку і самоствердження.

За результатами дисперсійного аналізу констатовано статистично значущий зворотній зв'язок між самотністю і емпатією. Так, найвищими показниками самотності (2,62 бали у середньому) характеризуються студенти з низьким рівнем емпатії; найнижчі показники самотності (2,2 бали у середньому) виявлені у студентів із середнім рівнем емпатії ( $p \leq 0,01$ ). Натомість в осіб з високим і дуже високим рівнем емпатії показники самотності складають 2,25 і 2,2 бали у середньому ( $p \leq 0,01$ ) (рис. 2.2.6).

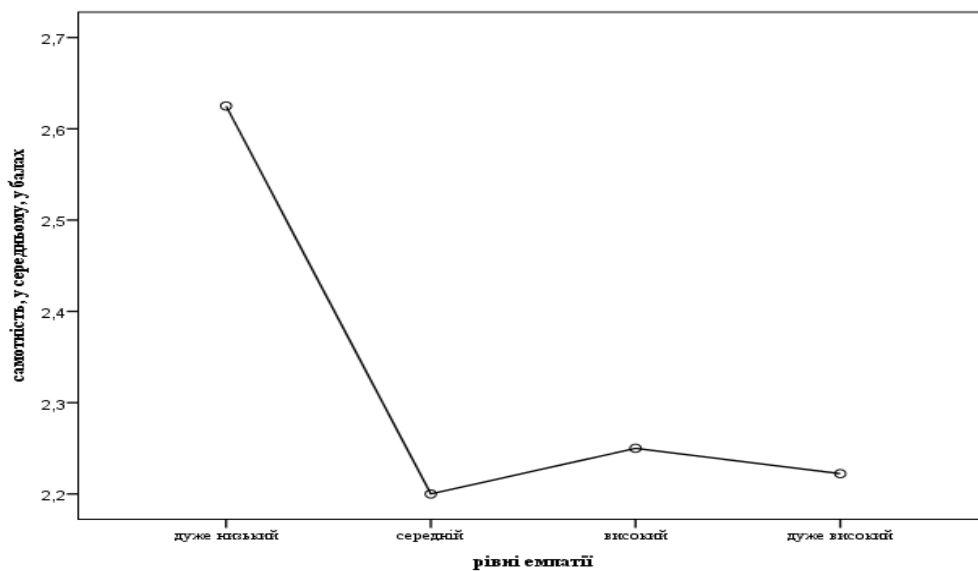


Рис. 2.2.6. Особливості взаємозв'язку почуття самотності з емпатією в осіб студентського віку

Встановлено статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з емпатією залежно від статі, місця проживання, курсу навчання ( $p \leq 0,01$ ).

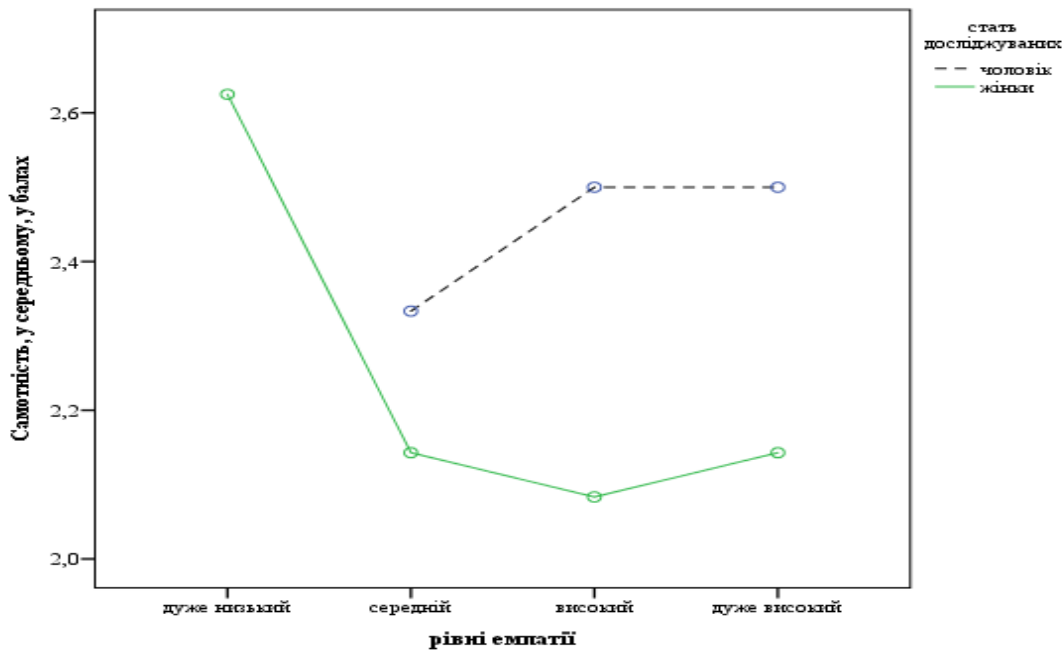


Рис. 2.2.7. Особливості взаємозв'язку почуття самотності з емпатією в осіб студентського віку залежно від статі

Як видно з рис. 2.2.7, У чоловіків спостерігається прямий статистично значущий зв'язок – тобто чим більше людина самотня, тим вище рівень емпатії і прагнення проявляти співчуття до отчужених. У дівчат – спостерігаємо зворотню залежність. Чим менший рівень самотності, тим більше прагнення проявляти емпатію

Отже, за результатами дослідження особливостей взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку виявлено у більше ніж половини досліджуваних середній рівень переживання самотності, високий рівень самотності – у третій частині досліджуваних, низький рівень самотності виявлено лише у 4,3% досліджуваних. Констатовано статистично значущий прямий зв'язок між самотністю і агресивністю – середній рівень суб'єктивного відчуття студентами своєї самотності, зумовлений тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою, викликає помірну агресивність, що дозволяє успішно крокувати по життю, оскільки є достатньо здорового честолюбства та самовпевненості. Встановлено аналогічні статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з агресивністю залежно від статі, місця

проживання ( $p \leq 0,01$ ). При цьому емпатія як здатність проявляти емоційну чуйність до переживань клієнтів, оточуючих, однокурсників у значної кількості студентів розвинута на середньому рівні. Констатовано статистично значущий прямий зв'язок між самотністю і емпатією у чоловіків і зворотній у дівчат.

#### **2.4. Практичні рекомендації студентам щодо зниження рівня переживання самотності та агресивності**

Враховуючи результати проведеного емпіричного дослідження, на нашу думку, варто сприяти зниженню рівня самотності або її подоланню у студентів задля їх ефективної самореалізації і навчання у закладах вищої освіти. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на попередження повторення небажаної поведінки та закріплення знань для контролю за своєю поведінкою, спричиненою агресивною поведінкою. На нашу думку, основними факторами агресії є:

1. низька самооцінка;
2. підвищене емоційне напруження;
3. особливості виховання;
4. вплив однолітків і субкультур;
5. вплив ЗМІ;
6. низький рівень комунікативних навичок.

Агресивна поведінка молодих людей є способом задоволення своїх потреб, досягнення бажаної мети та самоствердження.

Основними видами агресії є: вербальна, фізична, пряма, непряма, інструментальна, ворожа та аутоагресія.

Практичні рекомендації орієнтовані на розвиток особистості, управління емоціями, отримання інформації щодо вирішення проблемних ситуацій

Враховуючи вищезазначені фактори, важливо проводити після психокорекційну роботу у складних випадках, а після або з просвітницькою метою інформувати

студентів щодо різних прийомів і засобів. Так, регулювати прояв агресивної поведінки можна за допомогою прийомів управління емоціями:

1) Методика «Щоденник емоцій».

Використовуйте щоденник для запису емоцій, почуттів. Коли ви відчуваєте злість, злість, біль, опишіть всі почуття докладно. Опишіть ситуацію, причину цього стану та способи боротьби з негативними емоціями. Ця техніка допоможе вам контролювати свої емоції та керувати ними.

2) Техніка дихання.

Регулярне дихання – хороший спосіб заспокоїтися і розслабитися. Технологія не займає багато часу. Починати необхідно з повільного глибокого вдиху через ніс, втягуючи його глибоко в живіт на кілька секунд. Потім видихніть через рот і повторіть десять разів. Техніку потрібно робити кілька разів на день під час почуттів стресу, гніву. Це допоможе зберегти спокій.

3) Техніка «Поступове розслаблення».

Стоячи необхідно стиснути все тіло, а потім свідомо розслабитися. Техніка підходить для використання на роботі, вдома, на прогулянці або в будь-який час. Це допоможе зняти стрес і позбутися негативних емоцій.

4) Техніка журналу «Злий».

Робота з «злим журналом» проводиться в зошиті. Людина повинна згадати ситуації, в яких вона проявила агресивну поведінку, і проаналізувати пункти:

1. опис ситуації;
2. оцінити свою агресію;
3. оцінювати думки (про що я думав у той час);
4. що він сказав;
5. призначення;

6. наслідки (зараз і в майбутньому). Технологія допоможе вам свідомо оцінити власну поведінку, цілі та наслідки.

5) Техніка «Протестний лист».

Завдання – написати лист протесту, детально описати образливу, нечувану ситуацію. Вам потрібно написати листа, щоб опонент прислухався до ваших інтересів. Технології допомагають навчитися захищати свої інтереси мирним шляхом.

б) Музикотерапія. Знизити агресію допоможе музична терапія. Це може бути прослуховування улюбленої пісні, спів чи гра на інструментах у групі з експертом. Якщо в певний період спостерігається агресія, варто включити улюблену музику. Якщо певні дії призводять до агресії, ви повинні послухати музику перед початком, це зменшить ймовірність агресії

Використання технік арт-терапії, таких як танець, драма, малювання, допоможе вам зрозуміти і оцінити свою небажану поведінку, навчитися регулювати свої емоції та позбутися негативних почуттів.

Фізична активність сприяє зниженню збудження та агресії, покращує емоційний та фізичний стан. Це також можливість спілкування. Певні види тренувань допоможуть звільнитися від агресії.

Важливо, що при постійному почутті злості, агресії, образи і розумінні того, що ви не можете контролювати свою поведінку, необхідно звернутися за допомогою до фахівця.

Запропоновані рекомендації роблять відносний акцент на регуляції надмірного гніву, вивченні власних емоцій та стратегії боротьби з небажаною поведінкою.

Запропоновані рекомендації допоможуть знизити рівень агресивності, розвинути комунікативні навички, навчитися шукати шляхи розуміння власних потреб, навчитися розуміти, контролювати та регулювати власні емоції, конструювати власні емоції.

Крім того, для подолання проблеми поведінкового компоненту, що проявляється в агресивності студентів, можна, в першу чергу, виділити ціль, що дозволить включитись у колектив кількох людей з спільними інтересами. Наступним кроком у подоланні агресивної поведінки виступає включення юнаків у суспільне життя колективу. Після цього слід зайнятися реалізацією власних агресивних переживань у творчу або фізичну активність. При роботі з врегулювання емоційного компоненту, що



полягає у зниженні тривожності слід в першу чергу опанувати навички релаксації. Після цього можна спробувати відволікати власну увагу від тривоги на щось віддалене за допомогою включення у творчу діяльність. Так, слідує таким рекомендаціям для покращення емоційного і поведінкового компонента юнаки розвинути у собі навички самоконтролю та як результат така людина матиме змогу врегулювати власний локус контролю.

### **Висновки до другого розділу**

З метою визначення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів НАУ нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 47 осіб, яких було розподілено за статтю, курсом навчання, місцем проживання

За результатами дослідження особливостей взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю в осіб студентського віку виявлено у більше ніж половини досліджуваних середній рівень переживання самотності, високий рівень самотності – у третью частину досліджуваних, низький рівень самотності виявлено лише у 4,3% досліджуваних; середній рівень агресивності у більше ніж половини досліджуваних і низький її рівень у третью частину студентів; високий рівень емпатія у п'ятій частині досліджуваних, середній рівень у більше ніж половини респондентів.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо самотності залежно від курсу навчання, статі і місця проживання. Причому показники самотності вищі у хлопців порівняно із дівчатами. Крім того, показники самотності містян вищі за показники самотності студентів, які проживають у сільській місцевості

Констатовано статистично значущий прямий зв'язок між самотністю і агресивністю – середній рівень суб'єктивного відчуття студентами своєї самотності, зумовлений тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою, викликає помірну агресивність, що дозволяє успішно крокувати по життю, оскільки є достатньо здорового честолюбства та самовпевненості

За результатами дисперсійного аналізу констатовано статистично значущий зворотній зв'язок між самотністю і емпатією: найвищими показниками самотності характеризуються студенти з низьким рівнем емпатії; найнижчі показники самотності виявлені у студентів із середнім рівнем емпатії ( $p \leq 0,01$ ).

Встановлено статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з емпатією залежно від статі, місця проживання, курсу навчання

Розроблено методичні рекомендації спрямовані на зниження рівня переживання самотності та агресивності особам студентського віку. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на попередження повторення небажаної поведінки та закріплення знань для контролю за своєю поведінкою, спричиненою агресивною поведінкою

## ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження зроблено наступні висновки:

Аналіз різних підходів (психодинамічного, когнітивістського, соціологічного, гуманістичного, феноменологічного та ін.) щодо вивчення самотності як феномену показав відсутність єдиного підходу до його трактування. Науковці зосереджують увагу на різних аспектах самотності особистості: певній соціальній ситуації, що породжує певний емоційний стан; психічному або емоційному стані та як механізми адаптації і регуляції.

Висвітлено самотність як: психічний феномен, соціально-психологічне явище, емоційний стан, як механізм адаптації і регуляції, порушене сприйняття часу, а також в разі усвідомлення людиною розбіжностей між бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. При цьому більшість науковців підкреслюють його відмінності з такими поняттями, як «усамітнення», «ізоляція», «відчуження», «депресія», вважаючи, що самотність має якийсь специфічний внутрішній контекст

Визначено соціально-психологічні фактори впливу на переживання самотності і прояв агресивності в осіб студентського віку: емоції, пережиті людиною, відображаються в її свідомості; різкі зміни настрою; різні сімейні проблеми (конфліктність в сім'ї, недостатня близькість між батьками і студентом, агресивність батька по відношенню до матері) та ін. Агресивність як властивість особистості не завжди є причиною агресивних вчинків. Демонстрація агресивної поведінки буде залежати від ступеня агресивності і від факторів, що впливають на емоційний стан людини. Немає єдиної причини прояву агресії. Умовою реалізації агресивності є неадекватне сприйняття дійсності.

З метою визначення взаємозв'язку почуття самотності з агресивністю у студентів НАУ нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 47 осіб.

За результатами дослідження виявлено: у більше ніж половини досліджуваних середній рівень переживання самотності, високий рівень самотності – у третью частину досліджуваних, низький рівень самотності виявлено лише у 4,3% досліджуваних; середній рівень агресивності у більше ніж половини досліджуваних і низький її рівень у третью частину студентів; високий рівень емпатія у п'ятій частині досліджуваних, середній рівень у більше ніж половини респондентів.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо самотності залежно від курсу навчання, статі і місця проживання. Так, самотність зростає у студентів від першого курсу до четвертого сягає найвищого рівня. Причому показники самотності вищі у хлопців порівняно із дівчатами; у містян вищі за показники самотності студентів, які проживають у сільській місцевості.

Виявлено, що жінки мають більший вибір щодо стилю поведінки при вирішенні конфлікту та відрізняються більшою непередбачуваністю, при цьому їх вибір має переважно позитивний характер для загального фону вирішення суперечливої ситуації. Хлопці ж переважно обирають суперництво, вони хочуть довести власну самостійність та застосовують силу (навіть фізичну) при вирішенні будь-яких суперечностей, щоб самоствердитися.

Встановлено статистично значущі відмінності щодо агресивності студентів залежно від статі і місця проживання: чоловіків у місті характеризують не значною мірою нижчі бали.

Виявлено, що емпатія у значної кількості студентів розвинута на середньому рівні. Високий рівень виявлено у п'ятій частині досліджуваних. Це свідчить про те, що більша частина досліджуваних здатна до співпереживання і співчуття у процесі взаємодії з оточуючими. При цьому, у більшості осіб з середнім рівнем емпатії, студенти виявляють середній рівень емпатії до дітей, до людей похилого віку, батьків, тварин ( $p \leq 0,01$ ). У студентів з низьким рівнем найменш виражена емпатія до героїв художніх творів і до незнайомих або малознайомих людей ( $p \leq 0,01$ ).

Констатовано статистично значущий прямий зв'язок між самотністю і агресивністю – середній рівень суб'єктивного відчуття студентами своєї самотності, зумовлений тривожністю, соціальною ізоляцією, депресією, нудьгою, викликає помірну агресивність, що дозволяє успішно крокувати по життю, оскільки є достатньо здорового честолюбства та самовпевненості. Встановлено аналогічні статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з агресивністю залежно від статі, місця проживання, курсу навчання ( $p \leq 0,01$ ). Найбільш складним самотність є для студентів 4 курсу, оскільки спричинює агресивність, неврівноваженість та жорстокість до інших.

За результатами дисперсійного аналізу констатовано статистично значущий зворотній зв'язок між самотністю і емпатією: найвищими показниками самотності характеризуються студенти з низьким рівнем емпатії; найнижчі показники самотності виявлені у студентів із середнім рівнем емпатії ( $p \leq 0,01$ ).

Встановлено статистично значущі відмінності взаємозв'язку самотності з емпатією залежно від статі, місця проживання, курсу навчання: у дівчат – спостерігаємо зворотню залежність, чим менший рівень самотності, тим більше прогнення проявляти емпатія.

Враховуючи результати проведеного емпіричного дослідження, на нашу думку, варто сприяти зниженню рівня самотності або її подоланню у студентів задля їх ефективної самореалізації і навчання у закладах вищої освіти. Запропоновані практичні рекомендації спрямовані на попередження повторення небажаної поведінки та закріплення знань для контролю за своєю поведінкою, спричиненню агресивною поведінкою.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова, Е. Н. (2012). *Одиночество в структуре социального самочувствия студентов технического вуза в условиях социальной неопределенности*. Москва. 195–203с.
2. Белоус, Е. И. (2012). Одиночество и развитие личности. *Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности*, 9–16. Владивосток.
3. Берковиц, Л. (2001). *Агрессия: причины, последствия, контроль*. Санкт-Петербург.
4. Братченко, С. Л. (2001). *Экзистенциальная психология глубинного общения*. Москва.
5. Вейс Р.С. (1989). Вопросы изучения одиночества. Москва: Прогресс
6. Гасанова, П. Г. & Омарова, М. К. (2017). *Психология одиночества*. Киев.
7. Головаха, Е. И. & Панина, Н. В. (1989). *Психология человеческого взаимопонимания*.
8. Голота, Б. М. (2008). *Соціокультурні виміри буття особистості: самотність*. Вісник Харківського державного університету. Харків.
9. Гольман, Т. И. (2008). *Социальное одиночество студенческой молодежи в транзитивном обществе : управленческий аспект* 22.00.08 (<http://www.dissercat.com/content/sotsialnoeodinochestvo-studencheskoi-lodezhi-v-tranzitivnom-obshches>)
10. Гришина, Н. В. (1995). *Психология межличностного конфликта*. Санкт-Петербург.
11. Гришина, Н. В. (2008). *Психология конфликта*. Санкт-Петербург.
12. Добрович, А. Б. (1987). *Воспитателю о психологии и психогигиене общения*. Москва.

13. Долгинова, О. Б. (2000). Изучение одиночества как психологического феномена. *Прикладная психология*, 28–36.
14. Драгунова, Т. В. (2002). Проблема конфликта в подростковом возрасте. *Вопросы психологии*, 25–37.
15. Елисеев, О. П. (2007). *Практикум по психологии личности*. Санкт-Петербург.
16. Запрудский, Ю. Г. (2000). *Конфликтология*.
17. Ильина, В. А. (2007). Теоретические направления изучения одиночества в зарубежной психологии. *Вестник университета российской академии образования*, 68–87. Москва.
18. Карелин, А. А. (Ред.). (2001). *Тест описания поведения К. Томаса* (адаптация Н. В. Гришиной). Москва.
19. Кон, И. С. (1980). *Психология старшеклассника* Москва.
20. Корчагина, С. Г. (2008). *Психология одиночества*. Москва.
21. Магдисюк Л. & Притка Іванна (2020) Психологічні особливості прояву самотності у юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи: Збірник наукових праць РДГУ*, 14, 137-143
22. Майерс Д. (1999). *Социальная психология*. СПб.: Питер
23. Максименко, С. Д. (2005). *Загальна психологія*. Київ.
24. Методика «Личностная агрессивность и конфликтность» : Диагностика эмоционально-нравственного развития. Санкт-Петербург. 2002. 142–146с.
25. Мухина, В. С. (2003). *Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество*. Москва.
26. Мухина, В. С. (2012). К проблеме социального развития подростка. *Психол. журн*, 13–16 .
27. Немов, Р. С. (2005). *Просвещение*. ВЛАДОС.
28. Неумоева, Е. В. (2004). Одиночество как общественно-историческое явление и как явление индивидуальной жизни. Чита: ЗаБГПУ

29. Орлова Є. А. & Колесник Н. Т; відп. ред. Г. І. Єфремова (2014). Клінічна психологія: підручник для бакалаврів. М. : Юрайт, 363 с.
30. Перлман, Д. & Пепло Л. Э. (1989). *Теоретические подходы к одиночеству : Лабиринты одиночества*. Москва.
31. Петровський, А. В. & Ярошевський М. Г. (Ред.). (1990). Психологический словарь. Москва : ИПЛ
32. Питько, О. А. (2016). *Технологии копирайтинга в электронных СМИ как средство психологического воздействия*. Сукиасян, А. А. (Ред.).
33. Покровский, Е. Н. (Ред.). (1989). *Лабиринты одиночества*. Москва.
34. Поліщук, В. В. (2009). *Життєвий світ особистості і космічна самотність*. Харків.
35. Прихожан, А. М. (2005). *Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика*. Воронеж : МОДЭК.
36. Степанюк, О. & Мельниченко, О. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують Типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. – 132 с.
36. Филиндаш Е.В. (2015). Феноменология социально-психологического одиночества в среде студенческой молодежи (автореф. дис. на соискание уч. степени канд. соц-псих. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология». Москва.
37. Фромм Э. (1998). Бегство от свободы. Человек для себя. Минск: ООО «Попурри»
38. Швалб, Ю. М. & Муханова, И. Ф. (2005). *Возрастная психология*. Донецк.
39. Ярцев, Д. В. (2010). *Вопросы психологии*.
40. Эриксон, Э. (2006). Идентичность: юность и кризис. Москва: Флинта
41. Hojat, M., & Alonzo, A. (1989). *Contemporary Sociology: Loneliness: Theory, Research and Applications*.
42. Replau, L. A., & Perlman, D. (1982). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy: Perspectives on loneliness*. New York.



43. Sonderby, L. C., & Wagoner, B. (2013). *Journal of Integrated Social Sciences: loneliness: an integrative approach.*
44. Yalom I. D. (1999). *Existential Psychotherapy.* Москва: Класс
45. Weiss, R. S., Bowlby, J., & Parkes, J. C. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation.* Cambridge, MA: MIT Press.

## ДОДАТКИ

Додаток А

**Опитувальник «Шкала самотності» (Д. Рассел, Е. Пепло, М. Фергюсон).**

*Інструкція.* Вам пропонується ряд тверджень, і спробуйте послідовно оцінити з точки зору частоти їх прояву стосовно вашого життя за допомогою чотирьох варіантів відповідей: «часто» «іноді», «рідко», «ніколи»

Розподіл досліджуваних за оцінкою частоти прояву тверджень у житті

Твердження	частота прояву у житті, %			
	часто	іноді	рідко	ніколи
Я нещаслива(ий), займаючись стількома речами поодиноці	8,5	25,5	40,4	25,5
Мені нема з ким поговорити	14,9	38,3	23,4	23,4
Для мене нестерпно бути таким самотнім	17,0	25,5	27,7	29,8
Мені не вистачає спілкування	23,4	25,5	29,8	21,3
Я ловлю себе на очікуванні, що люди подзвонять або напишуть мені	19,1	31,9	21,3	27,7
Немає нікого, до кого я міг би звернутися	8,5	12,8	34,0	44,7
Я зараз більше ні з ким не є в близьких взаєминах	10,6	8,5	46,8	34,0
Ті, хто мене оточують, не поділяють мої інтереси та ідеї	10,6	27,7	34,0	27,7
Я відчуваю себе покинутим	8,5	12,8	40,4	8,5
Я нездатний розкріпачуватися і спілкуватися з тими, хто мене оточує	-	27,7	38,3	34,0
Я відчуваю себе абсолютно самотнім	12,8	19,1	23,4	44,7
Мої соціальні відносини і зв'язки поверхневі	17,0	21,3	36,2	25,5
Я вмираю по компанії	10,9	19,6	28,3	41,3
Насправді ніхто як слід не знає мене	27,7	19,1	25,5	27,7
Я відчуваю себе ізольованим від інших	10,9	26,1	17,4	45,7
Я нещасний, будучи таким знедоленим	4,3	10,9	32,6	52,2
Мені важко заводити друзів	10,6	31,9	27,7	29,8
Я відчуваю себе виключеним і ізольованим іншими	2,2	10,9	34,8	52,2
Люди навколо мене, але не зі мною	8,5	12,8	48,9	29,8
Я відчуваю, ніби ніхто дійсно не розуміє мене	14,9	10,6	48,9	25,5

Ключ:

Високий ступінь самотності показують від 40 до 60 балів, від 20 до 40 балів - середній рівень самотності, від 0 до 20 балів - низький рівень самотності.

### Тест А. Ассінгера «Оцінювання агресивності»

Інструкція: Вам пропонується визначити чи достатньо ви коректна людина до оточення і чи легко спілкуватися з нею. Дайте відповідь на запитання. Це допоможе зрозуміти, наскільки правильна їхня самооцінка.

I. Чи схильні Ви шукати шляхи до примирення після чергового службового конфлікту?	1. Завжди. 2. Інколи. 3. Ніколи.
II. Як Ви поведетесь у критичній ситуації?	1. Переживаєте внутрішнє кипіння. 2. Зберігаєте спокій. 3. Втрачаєте самоконтроль.
III. Яким вважають Вас колеги?	1. Самовпевненим та заздрисним. 2. Дружелюбним. 3. Спокійним і незаздрисним.
IV. Як Ви відреагуєте, якщо Вам запропонують відповідальну посаду?	1. Приймете її з деякими побоюваннями. 2. погодитесь без коливань. 3. Відмовитесь від неї заради особистого спокою.
V. Як Ви будете поводитись, якщо хтось із колег без дозволу візьме з Вашого столу папір?	1. Отримає від Вас «на горіхи». 2. Змусите повернути. 3. Запитаєте, чи не потрібно йому ще щонебудь.
VI. Якими словами Ви привітаєте чоловіка (дружину), якщо він (вона) повернувся з роботи пізніше, ніж звичайно?	1. «Що це тебе так затримало»? 2. «Де ти стирчиш допізна»? 3. «Я вже почав (почала) хвилюватися».
VII. Як Ви поведетесь за кермом автомобіля?	1. Чи намагаєтесь обігнати машину, яка «показала Вам хвіст»? 2. Вам байдуже, скільки машин Вас обігнало. 3. Помчитесь з такою швидкістю, щоб ніхто не наздогнав Вас.
VIII. Якими Ви вважаєте свої погляди на життя?	1. Збалансованими. 2. Легковажними. 3. Досить категоричними.
IX. Які заходи Ви вживаєте, якщо не все вдається?	1. Намагаєтесь перекласти провину на іншого. 2. Примиряєтесь. 3. Стаєте надалі обережнішим.
X. Як Ви відреагуєте на фейлетон про випадки розпущеності серед сучасної молоді?	1. «Час уже заборонити їм такі розваги». 2. «Потрібно створити для них можливість організовано і культурно відпочивати». 3. «І чого ми стільки з ними клопочемось»?
XI. Що Ви відчуваєте, якщо посаду, яку Ви хотіли обійняти, посів інший?	1. «І навіщо я на це нерви витрачав»? 2. «Напевне, його фізіономія шефу

	приємніша». 3. «Можливо, в мене це вийде наступного разу».
XII. Як Ви переглядаєте страшний фільм?	1. Боїтесь. 2. Нудитесь. 3. Отримуєте справжнє задоволення.
XIII. Якщо через дорожню пробку Ви запізнюєтесь на важливу нараду?	1. Будете нервувати під час засідання. 2. Спробуєте викликати поблажливість партнерів. 3. Засмутитесь.
XIV. Як Ви ставитесь до своїх спортивних успіхів?	1. Обов'язково намагаєтесь виграти. 2. Цінуєте задоволення відчутти себе знову молодим. 3. Дуже сердитесь, якщо не щастить.
XV. Як Ви вчините, якщо Вас погано обслуговували в ресторані?	1. Стерпите, уникаючи скандалу. 2. Викличете метрдотеля і зробите йому зауваження. 3. Звернетесь зі скаргою до директора ресторану.
XVI. Як Ви будете поводитись, якщо Вашу дитину образили в школі?	1. Поговорите із вчителем. 2. Влаштуєте скандал батькам «малолітнього злочинця». 3. Порадити дитині дати відсіч.
XVII. Яка, на Вашу думку, Ви людина?	1. Середня. 2. Самовпевнена. 3. Пробивна.
XVIII. Що Ви відповісте підлеглому, з яким зіткнулись у дверях установи, якщо він почав просити вибачення?	1. «Вибачте, це моя провина». 2. «Нічого, пусте». 3. «А уважнішим Ви бути не можете?!».
XIX. Як Ви відреагуєте на статтю в газеті про випадки хуліганства серед молоді?	1. «Коли ж нарешті будуть прийняті конкретні міри?!» 2. «Потрібно ввести тілесні покарання». 3. «Неможна все звалювати на молодь, винні й вихователі!».
XX. Уявіть, що Вам доведеться заново народитись, але вже твариною. Яку тварину Ви оберете?	1. Тигра чи леопарда. 2. Домашню кішку. 3. Ведмедя.

Ключ:

45 і більше балів. Ви занадто агресивні, до того ж нерідко буваєте невірноваженим та жорстоким до інших. Ви сподіваєтесь здобути керівні «верхи», розраховуючи на власні методи, досягти успіху, жертвуючи інтересами оточення, тому Вас не дивує неприязність співробітників, але за найменшої нагоди Ви намагаєтесь їх за це покарати.

36–44 бали. Ви помірно агресивні, але досить успішно крокуєте по життю, оскільки у Вас достатньо здорового честолюбства та самовпевненості.

35 і менше балів. Ви занадто миролюбні, що зумовлено недостатньою впевненістю у власній силі і можливостях. Це зовсім не означає, що Ви як травинка гнетесь під буд-яким вітерцем. І все ж більше рішучості Вам не завадить!

Якщо за сім і більше питань Ви набрали по три бали і менше ніж за сім питань — по одному балу, то вибухи Вашої агресивності мають швидше руйнівний, аніж конструктивний характер. Ви схильні до непродуманих вчинків і запеклих дискусій. Ставитесь до людей зневажливо і своєю поведінкою провокуєте конфліктні ситуації, яких цілком могли б уникнути.

Якщо за сім і більше питань Ви отримали по одному балу і менше, ніж за сім запитань — по три бали, то Ви занадто скуті. Це не означає, що Вам не притаманні спалахи агресивності, але пригнічуєте їх аж занадто ретельно.

## Методика «Діагностика рівня емпатії» І.М.Юсупова \

## Інструкція

Для виявлення рівня емпатійних тенденцій необхідно, відповідаючи (погоджуючись чи ні) на кожне з 36 тверджень, оцінювати відповіді наступним чином: при відповіді: «не знаю» - 0 балів, «ні, ніколи» - 1, «іноді» - 2, « часто »- 3, « майже завжди »- 4 і при відповіді: « так, завжди »- 5 балів. Відповідати потрібно на всі пункти.

## Текст опитувальника

Твердження	не знаю 0	ні, ніколи 1	іноді 2	часто 3	майже завжди 4	так, завжди 5
Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж книги із серії «Життя видатних людей».						
Дорослих дітей дратує турбота батьків.						
Мені подобається розмірковувати про причини успіхів і невдач інших людей.						
Серед всіх музичних телепередач надаю перевагу «Сучасні ритми».						
Надмірну дратівливість і несправедливі закиди хворого треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками.						
Хворій людині можна допомогти навіть словом.						
Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома особами.						
Старі люди, як правило, образливі без причин.						
Коли я в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі по собі наверталися сльози.						
Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій.						
Я байдужий до критики на мою адресу.						
Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами.						
Я завжди прощав все батькам, навіть якщо вони були неправі.						
Якщо кінь погано тягне, його треба бити.						
Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, ніби це відбувається зі мною.						
Батьки ставляться до своїх дітей						

справедливо.						
Побачивши як сваряться підлітки або дорослі, я втручаюся.						
Я не звертаю уваги на поганий настрій своїх батьків.						
Я довго спостерігаю за поведінкою тварин, відкладаючи інші справи.						
Фільми та книги можуть викликати сльози тільки у несерйозних людей.						
Мені подобається спостерігати за виразом облич і поведінкою незнайомих людей.						
У дитинстві я приводив додому бездомних кішок і собак.						
Всі люди необґрунтовано озлоблені.						
Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться його життя.						
У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах.						
При вигляді покаліченого тваринного я намагаюся йому чимось допомогти.						
Людині стане легше, якщо уважно вислухати її скарги.						
Побачивши вуличну подію, я намагаюся не потрапляти в число свідків.						
Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу.						
Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого господаря.						
Зі скрутною конфліктної ситуації людина повинна виходити самостійно.						
Якщо дитина плаче, на те є свої причини.						
Молодь повинна завжди задовольняти будь-які прохання і дивацтва людей похилого віку.						
Мені хотілося розібратися, чому деякі мої однокласники були так замислені.						
Безпритульних домашніх тварин слід відловлювати і знищувати.						
Якщо мої друзі починають обговорювати зі мною свої особисті проблеми, я намагаюся перевести розмову на іншу тему.						

## Опис вибірки

Частоти

		курс			
		Частота	Проценти	Валідний процент	Накопичений процент
Валідні	1 курс	6	12,8	12,8	12,8
	2 курс	4	8,5	8,5	21,3
	3 курс	31	66,0	66,0	87,2
	4 курс	6	12,8	12,8	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

		стать досліджуваних			
		Частота	Проценти	Валідний процент	Накопленний процент
Валідные	чоловік	13	27,7	27,7	27,7
	жінки	34	72,3	72,3	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

		місце проживання			
		Частота	Проценти	Валідний процент	Накопленний процент
Валідные	місто	18	38,3	38,3	38,3
	село	29	61,7	61,7	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	



## Результати дослідження самотності студентів

Частоти

<b>рівні самотності</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидны	1	2	4,3	4,3	4,3
	2	29	61,7	61,7	66,0
	3	16	34,0	34,0	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я нещасливий, займаючись стількома речами поодинц</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидны	ніколи	12	25,5	25,5	25,5
	рідко	19	40,4	40,4	66,0
	інколи	12	25,5	25,5	91,5
	часто	4	8,5	8,5	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Мені нема з ким поговорити</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидны	ніколи	11	23,4	23,4	23,4
	рідко	11	23,4	23,4	46,8
	інколи	18	38,3	38,3	85,1
	часто	7	14,9	14,9	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Для мене нестерпно бути таким самотнім</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидны	ніколи	14	29,8	29,8	29,8
	рідко	13	27,7	27,7	57,4
	інколи	12	25,5	25,5	83,0
	часто	8	17,0	17,0	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Мені не вистачає спілкування</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент

Валидные	ніколи	10	21,3	21,3	21,3
	рідко	14	29,8	29,8	51,1
	інколи	12	25,5	25,5	76,6
	часто	11	23,4	23,4	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я застаю себе в очікуванні, що люди подзвонять або напишуть мені</b>					
		Частота	Проценти	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	13	27,7	27,7	27,7
	рідко	10	21,3	21,3	48,9
	інколи	15	31,9	31,9	80,9
	часто	9	19,1	19,1	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Не має нікого, до кого я міг би звернутися</b>					
		Частота	Проценти	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	21	44,7	44,7	44,7
	рідко	16	34,0	34,0	78,7
	інколи	6	12,8	12,8	91,5
	часто	4	8,5	8,5	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я зараз більше ні з ким не близький</b>					
		Частота	Проценти	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	16	34,0	34,0	34,0
	рідко	22	46,8	46,8	80,9
	інколи	4	8,5	8,5	89,4
	часто	5	10,6	10,6	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Ті, хто мене оточують, не поділяють мої інтереси та ідеї</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидныє	ніколи	13	27,7	27,7	27,7
	рідко	16	34,0	34,0	61,7
	інколи	13	27,7	27,7	89,4
	часто	5	10,6	10,6	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я відчуваю себе покинутим</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидныє	ніколи	18	38,3	38,3	38,3
	рідко	19	40,4	40,4	78,7
	інколи	6	12,8	12,8	91,5
	часто	4	8,5	8,5	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я нездатний розкритичуватися і спілкуватися з тими, хто мене оточує</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидныє	ніколи	16	34,0	34,0	34,0
	рідко	18	38,3	38,3	72,3
	інколи	13	27,7	27,7	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я відчуваю себе абсолютно самотнім</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидныє	ніколи	21	44,7	44,7	44,7
	рідко	11	23,4	23,4	68,1
	інколи	9	19,1	19,1	87,2
	часто	6	12,8	12,8	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Мої соціальні відносини і зв'язки поверхневі</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидні	ніколи	12	25,5	25,5	25,5
	рідко	17	36,2	36,2	61,7
	інколи	10	21,3	21,3	83,0
	часто	8	17,0	17,0	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я вмираю по компанії</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидні	ніколи	19	40,4	41,3	41,3
	рідко	13	27,7	28,3	69,6
	інколи	9	19,1	19,6	89,1
	часто	5	10,6	10,9	100,0
	Всього	46	97,9	100,0	
Пропущенні	999	1	2,1		
Всього		47	100,0		

<b>Насправді ніхто як слід не знає мене</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидні	ніколи	13	27,7	27,7	27,7
	рідко	12	25,5	25,5	53,2
	інколи	9	19,1	19,1	72,3
	часто	13	27,7	27,7	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я відчуваю себе ізольованим від інших</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент
Валидні	ніколи	21	44,7	45,7	45,7
	рідко	8	17,0	17,4	63,0
	інколи	12	25,5	26,1	89,1
	часто	5	10,6	10,9	100,0
	Всього	46	97,9	100,0	
Пропущенні	999	1	2,1		
Всього		47	100,0		

<b>Я нещасний, будучи таким знедоленим</b>					
		Частота	Проценти	Валидний процент	Накопленний процент

Валидные	ніколи	24	51,1	52,2	52,2
	рідко	15	31,9	32,6	84,8
	інколи	5	10,6	10,9	95,7
	часто	2	4,3	4,3	100,0
	Всього	46	97,9	100,0	
Пропущенные	999	1	2,1		
Всього		47	100,0		

<b>Мені важко заводити друзів</b>					
		Частота	Проценты	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	14	29,8	29,8	29,8
	рідко	13	27,7	27,7	57,4
	інколи	15	31,9	31,9	89,4
	часто	5	10,6	10,6	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я відчуваю себе виключеним і ізольованим іншими</b>					
		Частота	Проценты	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	24	51,1	52,2	52,2
	рідко	16	34,0	34,8	87,0
	інколи	5	10,6	10,9	97,8
	часто	1	2,1	2,2	100,0
	Всього	46	97,9	100,0	
Пропущенные	999	1	2,1		
Всього		47	100,0		

<b>Люди навколо мене, але не зі мною</b>					
		Частота	Проценты	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	14	29,8	29,8	29,8
	рідко	23	48,9	48,9	78,7
	інколи	6	12,8	12,8	91,5
	часто	4	8,5	8,5	100,0
	Всього	47	100,0	100,0	

<b>Я відчуваю, ніби ніхто дійсно не розуміє мене</b>					
		Частота	Проценты	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	ніколи	12	25,5	25,5	25,5
	рідко	23	48,9	48,9	74,5
	інколи	5	10,6	10,6	85,1

	часто	7	14,9	14,9	100,0
	Всего	47	100,0	100,0	

### Одномірний аналіз дисперсії

курс				
Зависимая переменная: самотність				
курс	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
			Нижняя граница	Верхняя граница
1 курс	2,000	,220	1,557	2,443
2 курс	2,250	,269	1,707	2,793
3 курс	2,290	,097	2,095	2,485
4 курс	2,667	,220	2,223	3,110

## Результати дослідження агресивності студентів

Частоти

рівні агресивності					
		Частота	Проценти	Валидный процент	Накопленный процент
Валидные	низький	14	29,8	29,8	29,8
	середній	31	66,0	66,0	95,7
	високий	2	4,3	4,3	100,0
	Всего	47	100,0	100,0	

## Одномерный анализ дисперсии

## 1. місце проживання

Зависимая переменная: агресивність

місце проживання	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
			Нижняя граница	Верхняя граница
місто	38,600	1,054	36,474	40,726
село	39,096	1,092	36,893	41,299

## 2. місце проживання \* стать досліджуваних

Зависимая переменная: агресивність

місце проживання	стать досліджуваних	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
				Нижняя граница	Верхняя граница
місто	чоловік	39,500	1,571	36,331	42,669
	жінки	37,700	1,405	34,866	40,534
село	чоловік	40,400	1,987	36,392	44,408
	жінки	37,792	,907	35,962	39,621

**Результати дослідження взаємозв'язку почуття самотності  
з агресивністю та емпатією в осіб студентського віку**

**Одномерный анализ дисперсии**

<b>рівні агресивності</b>				
Зависимая переменная: самотності				
рівні агресивності	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
			Нижняя граница	Верхняя граница
низький	1,857	,123	1,608	2,106
середній	2,452	,083	2,284	2,619
високий	3,000	,327	2,342	3,658

<b>рівні агресивності * стать досліджуваних</b>					
Зависимая переменная: самотності					
рівні агресивності	стать досліджуваних	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
				Нижняя граница	Верхняя граница
низький	чоловік	2,000	,272	1,452	2,548
	жінки	1,818	,142	1,532	2,104
середній	чоловік	2,500	,166	2,164	2,836
	жінки	2,435	,098	2,237	2,633
високий	чоловік	3,000	,333	2,329	3,671
	жінки	.a	.	.	.

<b>рівні агресивності * місце проживання</b>					
Зависимая переменная: самотності					
рівні агресивності	місце проживання	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
				Нижняя граница	Верхняя граница
низький	місто	1,667	,189	1,286	2,047
	село	2,000	,163	1,670	2,330
середній	місто	2,400	,146	2,105	2,695
	село	2,476	,101	2,273	2,680
високий	місто	3,000	,327	2,340	3,660
	село	.a	.	.	.

**рівні емпатії**

Зависимая переменная: самотності

рівні емпатії	Среднее	Стандартная	95% доверительный интервал
---------------	---------	-------------	----------------------------



		ошибка	Нижняя граница	Верхняя граница
дуже низький	2,625	,193	2,236	3,014
середній	2,200	,172	1,852	2,548
високий	2,250	,122	2,004	2,496
дуже високий	2,222	,182	1,856	2,589

**стать досліджуваних \* рівні емпатії**

Зависимая переменная: самотності

стать досліджуваних	рівні емпатії	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
				Нижняя граница	Верхняя граница
чоловік	дуже низький	. <sup>a</sup>	.	.	.
	середній	2,333	,312	1,703	2,964
	високий	2,500	,191	2,114	2,886
	дуже високий	2,500	,382	1,728	3,272
жінки	дуже низький	2,625	,191	2,239	3,011
	середній	2,143	,204	1,730	2,556
	високий	2,083	,156	1,768	2,399
	дуже високий	2,143	,204	1,730	2,556

**рівні емпатії \* місце проживання**

Зависимая переменная: самотності

рівні емпатії	місце проживання	Среднее	Стандартная ошибка	95% доверительный интервал	
				Нижняя граница	Верхняя граница
дуже низький	місто	3,000	,557	1,873	4,127
	село	2,571	,211	2,146	2,997
середній	місто	2,250	,278	1,687	2,813
	село	2,167	,227	1,707	2,627
високий	місто	2,100	,176	1,744	2,456
	село	2,400	,176	2,044	2,756
дуже високий	місто	2,333	,322	1,683	2,984
	село	2,167	,227	1,707	2,627